

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK
160. SZ.

**A MAGYAR ÁLLAMNYELV KÉRDÉSE
A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT**

1790—1825

ÍRTA
MIKÓ IMRE

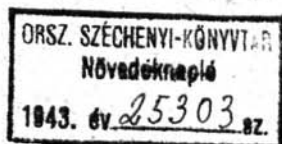

KOLOZSVÁR, 1943
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Különlenyomat
az ERDÉLYI MÚZEUM
1943. évi 2. számából

AA. 213/160

Felelős kiadó: Mikó Imre
Minerva Rt. Kolozsvár. 1893. — Felelős vezető: Major József

A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt

1790—1825

1.

A magyar nyelv mozgalom

A XVIII. század a magyar történelemben a hanyatlás koraként ismeretes. A magyar társadalom előbb ellatinosodik, majd elnémetesedik. Az arisztokráciát az udvarhoz köti Mária Terézia címeit és rendjeleket adományozó politikája, a vidéki köznemesség egy része pedig a környező parasztság nyelvét veszi fel s a Felvidéken a tót, Erdélyben a román nemzetiségbe olvad be. A reakciónak sikerült elaltatnia azt a nemzeti lelkesedést, amelyet a reformáció és vele kapcsolatban a magyar nyelv terjedése az egyházi életben kiváltott. Fokozatosan és fájdalommentesen visszaáll a régi rend és Magyarország közjogi egységgé válik minden nemzeti tartalom nélkül. „A latin nyelvet a magyar rendi alkotmány mintegy alkotórészének s biztosítékának tekintik s a magyar nyelv behozatalát a barbárságba süllyedésnek s az alkotmányt megingató veszedelemes újjításnak tartják.”¹

A nacionalizmus fejlődésére jellemző, hogy azt legtöbbször az ellentétek váltják ki. Mária Terézia korában csak a bécsi testőrgárda és a nemesség igen kis részében élt a magyar nemzeti öntudat. II. József felépése és a birodalmi egység érdekében kiadott nyelvrendeletei azonban öntudatra ébresztik a magyar nemesség mind szélesebb rétegeit. A „kalapos király” a magyar kancellária útján a helytartótanácsához 1784. május 11-én rendeletet intézett, amelyet a helytartótanács május 18-án közölt a magyar törvényhatóságokkal. Ez a rendelet teljesen elnémetesíti a törvényhozást, a központi és helyi közigazgatást, valamint a közép- és felsőfokú oktatást azáltal, hogy bevezeti a német nyelvet a központba azonnal, a vármegyéknel és városoknál egy éven, a világi és egyházi törvényszékeknel három éven belül s a német nyelv ismeretéhez köti az összes hivatalnoki állásokat, a középiskolába való felvételt és az országgyűlés követéül való megválasztást. *Szekfü Gyula* szerint a felvilágosodott abszolutizmus császára a nyelvrendeletet egyszerűen a közszolgálat érdekében kiadott intézkedésnek tekintette, mivel szükségét érezte egy olyan nyelv bevezetésének, mely a birodalomban általános, Magyarországot pedig a birodalomhoz képest kisebb tartománynak tekintette, amelynek alkalmaz-

¹ Grünwald Béla: *A régi Magyarország, 1711—1825*. Budapest, 1888. 465.

kodnia kell a birodalom többi részéhez. A német nyelv csak eszközül szolgált számára a birodalmi egység megteremtéséhez és nem gondolt arra, hogy az európai átalakulás a nemzeti nyelvet előbb-utóbb a műveltség alapjává fogja tenni, később pedig a politikai élet új tagozódása is a nyelvi és nemzeti sajátságok szerint fog végbemenni.²

Az erőszakos németesítés erős ellenérzést váltott ki a magyar nemesség körében, bár a magyar nemesség nagyrésze a német nyelvtől nem a magyart féltette, amely sajnos nem szerepelt a közéletben, hanem a latint. A latin nyelvet a magyar nemesség a rendi alkotmány zálogának fogta fel s a német nyelvet sem nemzetiségi okokból, hanem *közjogi* megfontolásokból ellenezte, mert helyesen látta meg, hogy a német nyelvvel meginduló birodalmi egységesítés az ő rendi előjogait is ki fogja kezdeni. De féltette deákos köznemességünk az örökségképen reá szállott vármegyei hivatalokat is, mert a nyelvrendelet szerint állami és vármegyei hivatalt idővel csak az viselhetett volna, aki németül tud. A nemesi ellenállásba azonban fokozatosan nemzetiségi elemek is vegyültek. Ebben mind külföldi, mind belföldi befolyásokra ismerhetünk reá.

A XVIII. században kétféle nemzettudat fejlődött ki: a politikai jellegű francia állam-nemzeté és a kulturális jellegű német kultúrnemzeté. Az abszolutista Habsburg monarchiában a német kultúrnacionalizmus találta meg hamarabb az utat s a nemzetiségek körében egy-egy költő, esztéta, történész vagy nyelvész válik az új eszmék hirdetőjévé; nyomukban megindul a nemzeti öntudatosodási folyamat. Ezzel szemben II. József előtt a francia nemzetállam fogalma lebegett és a birodalom határáig igyekezett kitolni a német nyelv uralmát. Az európai nemzetek közül a franciák, angolok, spanyolok azonban már a XVI. és XVII. század folyamán elérték nemzetiségi egyéniségük kifejlődését, amikor az állam által egységesített népeket még nem hatotta át a külön nemzeti államalapítás igényével fellépő kultúrnacionalizmus. II. József kísérlete tehát elkéselt, mert amire meg akarta teremteni a nemzetek felett álló egységes birodalmat, Franciaországban a forradalom előszelei szállingóztak s a francia szabadságeszmék hullámverése végigterjedt az egész európai kontinensen. II. József kísérlete tehát éppen az ellenkező hatást váltotta ki: *elindította útjára azt a korszerű nemzeti eszmét, amelyet el akart fojtani.*³

II. József korában a magyar nyelvi mozgalom még csak irodalmi téren jelentkezik és a nyelvrendelet szigora tolja át a magyar öntudatosodási folyamatot közéleti síkra. Így lesz a felvilágosodás nyomán meginduló közművelődési mozgalomból politikai hitvallás. Bessenyei György, Révai Miklós, Báróczi Sándor, Rájnis József, Batsányi János, Péczely József és főként Kazinczy Ferenc dicsőítik a magyar nyelvet és ostromozzák a magyar vezetőosztályt, mely anyanyelvét némettel és franciával cserélte fel. A nemzetiségi kérdéssel már íróink szembe találják magukat. Amikor Herder azt jósolja, hogy a nemzetiségek el fogják nyelni a velük szemben számbeli kisebbségbe jutott magyarságot és néhány század múlva talán nyel-

² Szekfü Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Bp., 1926. Magyarország újabbkori történetének forrásai. 8—9.

³ Csekey István: *A magyar nemzetfogalom*. Szeged, 1938. 35—6. — Vö. Asztalos-Pethő: *A magyar nemzet története*. Bp., 1933. 343. kk.

vünkét sem fogja a világ ismerni, Révai Miklós abban reménykedik, hogy a magyar oktatás segítségével a rác, román és német szívesen fog magyarrá válni, Kazinczy szerint pedig ezáltal „nemzetünkben különös nemzet válik: örökös fal lesz a magyar és nem magyar között vonva s az idegen vagy magyarrá lesz, vagy éhhez hal el.”⁴ Decsy Sámuel, a „Pannóniai Fénix avagy hamvából feltámadott magyar nyelv” című munka szerzője 1790-ben a nyelvmesterek és lelkipásztorok segítségével akarja magyarra tanítani a nemzetiségeket, s ezzel „érezhetetlenül magyarizáltatnának hazánk idegen nyelvvel élő lakosai.” Nála emelkedik a nyelvmozgalom első ízben politikai programmá, amikor ezt írja: „...valameddig az iskolába, polgári és törvényes székekbe bé nem vesszük és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbbá tétetődne, soha addig sem természeti, sem pedig polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszük.”⁵ Korai volna azonban ezekből az irodalmi ábrándokból a nemzetiségek erőszakos elmagyarosításának szándékára következtetni. Révai, Kazinczy és Decsy nézetei inkább arra vallanak, hogy ők sem voltak tisztában a nemzetiségi kérdés horderejével s azt hitték, elég a nemzetiségek fiait magyarul megtanítani, mert ezáltal magyarrá is válnak. Pedig az ellentétek törvénye itt is érvényesül és a magyar nyelvmozgalom nagyban hozzájárul a nemzetiségek öntudatának későbbi felébredéséhez.

A magyar nyelvmozgalom akkor lett politikummá, amidőn II. József röviddel halála előtt, 1790. január 28-án, visszavonta összes rendeleteit s az országot abba az állapotba helyezte vissza, amelyben 1780. november 30-án találta. Jellemző, hogy az első magyar nyelvű hivatalos irat a magyar kancelláriától származik, mely latin és magyar nyelven adta ki az alkotmány visszaállítását és a sérelmek orvoslását ígérő 1789. december 18-i királyi leiratot. Ugyancsak a kancellária 1790. április 7-i leirata intézkedik a német közoktatási nyelv helyébe a magyar és latin bevezetése iránt, hangsúlyozva, hogy a magyar nyelvet terjeszteni kell, de ugyanakkor egyetlen hazai nyelv tanítását sem szabad megakadályozni.⁶ A vármegyei nemesség többsége II. József visszavonó rendelete után is a „*patria lingua*” mellett nyilatkozik, ezen azonban a latint értették, sőt maga gr. Széchenyi Ferenc is a latin nyelv visszaállítását tartja kívánatosnak. A német nyelv helyét a hivatali érintkezésben valóban a latin váltja fel és kivételül csak Erdély képez, ahol a vármegyéek és székely székek a központi hatóságokkal már régóta magyarul leveleztek.

II. József nyelvrendeletének visszavonása után több mint félévszáza-

⁴ Marezali Henrik: *Az 1790—91-diki országgyűlés*. Bp., 1907. I. 370.

⁵ Szekfű: *i. m.* 30—1.

⁶ E rendelet szerint az egyetemen a latin az előadási nyelv. A középiskolák három alsó osztályában (grammatikai osztályok) a német helyett ezentúl a tanulók anyanyelvét kell tanítani. Ott, ahol a tanulók nagyobb része tud magyarul, a tanítás nyelve a magyar lesz, „melyet az egész birodalomban terjeszteni akarunk.” „Az úgynevezett normális és nemzeti (elemi) iskolákban egy hazai nyelv tanítását sem akarjuk megakadályozni; csak azt óhajtánók, hogy a magyarra, mint e birodalom valódi nyelvére, különös gondot fordítsanak.” Német tanárok ezután is lesznek az iskolákban, de a tárgy tanulása az ifjúságtól függ. (Marezali *i. m.* I. 119). — A kancellária iratának alapján készült helytartósági körrendeletet Szekfű is közli *i. m.*-ben, az iratok közt 1. sorszám alatt, azzal a megjegyzéssel, hogy a rendeletet nem hajtották végre.

dos küzdelem indul meg a nyelvkérdés körül. A nemesség nagyobb, de egyre apadó táborra a német nyelv helyébe a latint kívánja régi jogaiba helyezni. Őket támogatja az aulikus főnemesség, a főtisztviselői kar és az uralkodó környezete, akik az „összbirodalom” és a dinasztia szempontjából veszedelmesnek ítélték a magyarság nemzeti öntudatosodását. A magyar nemesség kisebb, de egyre növekvő csoportja a német és latin nyelv helyébe az államélet minden fokozatába a magyar nyelvet kívánja bevezetni és államnyelvvé tenni, a korszellemmel haladó magyar írók elfogásának megfelelően. És feltűnnek az országgyűlésen a nemzetiségek képviselői is, akik a magyar nyelv terjeszkedésének igyekeznek gátat vetni; de még nem saját anyanyelvükhöz, hanem a latinhoz ragaszkodnak.

A továbbiakban a magyar államnyelv bevezetésének országgyűlési történetéből⁷ azt a korszakot fogjuk bemutatni, mely II. József halálától gr. Széchenyi István fellépéséig terjed. Ez a három és fél évtized zárt egységet alkot s az ezalatt tartott országgyűlések mintegy bevezetését képezik annak a reformkornak, mely a Tudományos Akadémia megalapításával vette kezdetét. Nyelvhasználati vívmányokban nem nevezhető gazdagnak az a néhány országgyűlés, amely II. Lipót rövid uralkodása és Ferenc abszolutizmusának első szakaszában össze tudott ülni, de megtörte a főnemesség és az udvar ellenállását és elősegítette azt, hogy a reformkor nagy egyéniségei a magyar nyelv körül tomboló csatát megnyerhessék. Ezeken az országgyűléseken a nemzetiségek közül még csak a horvátok hallatják hangjukat, a többi nemzetiségek álláspontjára legfeljebb csak következtetni lehet egyes nemzetiségi vármegyék követeinek felszólalásából. Hogy a nemzetiségek öntudatosodása mennyire a magyarság öntudatra ébredése után indult meg, arra jellemzően világít rá a horvátok álláspontja, akik nem a saját anyanyelvük bevezetése, hanem a latin nyelv fenntartása mellett küzdenek. Nemzetiségi történétírók szívesen nevezik ezt a korszakot a magyarosítás kezdetének. Az 1790—1825-ig tartott országgyűlések hosszú vitáiból is látszik, hogy *ebben a korban még nem beszélhetünk a magyarság és a nemzetiségek nemzeti küzdelmeiről*, hanem a rendi alapon képviselőhez jutott nemzetiségeket ott látjuk az *ancien régime* képviselői mellett és a harc egészen más síkon, a rendiség és a francia szabadságeszmék képviselői között folyik. Ha a magyar nyelv fellépésével egyidejűleg a nemzetiségek is nemzeti alapra helyezkednek, akkor a magyarság és a nemzetiségek közötti viszony egészen másképpen alakult volna. Így azonban a nemzetiségek törekvései Magyarországon a reakció ügyét szolgálták a nemzetiségéért küzdő magyarsággal szemben. A kamarilla ezt az ellentétet hamar felismerte és igyekezett hasznosítani, amidőn a magyar követelések visszautasításakor a nemzetiségek jogait is felhozta ürügynek, olyan jogokat és szabadságokat, amelyeket a nemzetiségek egyelőre nem is igényeltek maguknak.

⁷ A magyar nyelv országgyűlési történetét a naplók és irományok alapján először Kovács Vidor dolgozta fel „A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1844” című munkájában. Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi kath. főgymnasiumáról. Az 1899—900. iskolai év végén. Esztergom, 1900. 12—55. — Tanulmányában az 1790—1825-ig terjedő kornak 18 lapot szentelt. — E tárgyra vonatkozóan lásd *Ipolyi Arnold: A magyar nemzetiség és államnyelv történeti kialakulása* (1876) és *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. e. munkáját* (Budapest, 1927 I—II. k.).

A II. József halálától Széchenyi István felleptéig eltelt emberöltő alatt a magyar nyelv ügye csigalassúsággal haladt előre. II. Lipót rövid uralkodása és az alkotmányosság helyreállítása után Lipót fia, I. Ferenc lépett trónra, a francia forradalom egyik legvéresebb évében. Az abszolutista hajlamú, de a felvilágosodástól távol álló uralkodó a magyar nyelvi mozgalmakat is a forradalom egyik válfájának tekintette, azoknak a véleményeknek és besugásoknak alapján, amelyeket egykori nevelője és kabineti minisztere, gr. Colloredo Ferenc és Baldacci Antal kabineti tanácsos juttatott el hozzá. A Martinovics-féle összeesküvés jó ürügy volt arra, hogy a központi kormányzatból kiszorítsák a nemzethű magyarokat. Ferenc király 1811-ben Baldacci jelentései alapján már kész volt arra, hogy a magyar alkotmányt, nagybátyja, II. József példáját követve, hatályon kívül helyezze s csak testvérei közbelépésére állott el ettől a szándékától.

A magyar rendek kívánságai közül a kabinet leginkább a nyelvi követeléseket ellenezte. Baldacci az uralkodóhoz intézett votumaiban azzal érvelt, hogy a rendek a magyar nyelv bevezetésével az országban levő népeket ugyanazon nyelv uralma alatt akarják egyesíteni, ki akarják venni az országos ügyek vezetését az idegenek kezéből s az alkotmányt kivonják a német befolyás alól.⁸ Mivel pedig mindez az „összbirodalom” ellen irányul, amelyet a kabineti abszolutizmus német államnak tekintett, a mozgalomnak azonnal gátat kell vetni. A nyelvmozgalom mögött a rendőri besugások alapján a szabadkőműveseket és protestánsokat sejtik s ezért elsősorban ezek ellen kell fellépni.

A rendszer a jól bevált házi módszerekkel most is a nemzetiségeket igyekszik a magyarság ellen kijátszani. A temesvári görög nem egyesült iskolák igazgatói székébe Baldacci a szerb Obradovich Gergelyt nevezette ki, aki sem latinul, sem magyarul nem tudott, de a magyar nyelv nem tudása Baldacci szerint „a kormányzat céljainak szempontjából és hivatalára tekintettel inkább kedvező, mint kedvezőtlen körülmény.”⁹ A nemzetiségek öntudatosodási folyamatának pedig a kabinet előtt csak annyiban volt jelentősége, amennyiben azt a Közép-Európában első és legvesélyesebb nemzeti mozgalom, a magyar ellen ki lehetett használni.

I. Ferenc hosszú uralkodása alatt a nyelvmozgalom lassan ismét visszaszorul az irodalom terére, ahol a nagy magyar tehetségek: Kisfaludy Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc a magyar nyelv kiművelésével végkép eloszlatták azokat az aggodalmakat, hogy a magyar nyelv nem alkalmas a magasabb műveltség kifejezésére. A magyar műveltség-nacionalizmus ebben a korban fiatalos lendületével a magyar állam határáig akarja kitolni a magyar nyelv uralmát s a magyarságot felsőbbrendű fajtának eszményíti, amelyhez való hasonulás a nem magyar ország lakóknak a műveltség magasabb fokára felemelkedését jelenti. Az írók itt a racionalista államelvől indulnak ki s mivel Franciaországban a nemzet és az állam határai fedik egymást, Kazinczy nem győzi az erdélyi szászoknak bizonygatni, hogy ők tulajdonképpen magyarok, mert a magyar országgyűlésen vesznek részt, éppen úgy, mint a

⁸ Szekfű: i. m. 44. sz. irat a, b, c, d.

⁹ Szekfű: i. m. 70.

jászok és kunok. De itt szó sincsen erőszakos magyarosításról, mert Kazinczy ezt az elvet a külföldi magyarságra is alkalmazza s kifejti, hogy ha a magyar nemzet egy része a németek, franciák vagy olaszok közé vándorolt volna, ezeket többé ő sem tekintené magyarnak.¹⁰

A nemzet és állam fogalmának ezt az összekeverését külföldön is megtaláljuk s ez meg is felel a társadalmi szerződés elméletének. Erre az alapra helyezkedtek a horvátok, amikor azt hangoztatták, hogy ők a latin nyelv jegyében szövetkeztek a magyarokkal. A magyar írók ugyancsak a társadalmi szerződés alapján követelik a magyar nyelv uralmát, mivel szerintük az idegen bevándorlók polgári szövetségre léptek évszázadokon át az államvezető többséggel s ebből következik, hogy annak nyelvét is magukévá kell tenniük. A valóságban ilyen nyelvszerződés a régebbi települők és a magyarok között sohasem jött létre, mert a nyelvkérdés modern formájában csak a francia forradalom után vetődött fel. Ebbe az európai áramlatba kapcsolódnak be íróink is, amikor a semleges és halott latin nyelv helyébe a fiatal és élő magyart akarják bevezetni s a hazában elterjeszteni, hogy a korszellemnek megfelelően felépülhessen az új magyar nemzet-állam. Sok középszerű hazafias író közül gr. Teleki László, Pápay Sámuel és Mednyánszky Lajos emelkedik ki, akik ennek a szellemi irányzatnak elvi alapjait lerakták és célkitűzéseit klaszszikus formába öntötték. *A német mintájú műveltségi nacionalizmus tehát Magyarországon a franciás nemzetállam cizménye felé vezet.*

A nemzetállam irányába azonban a Széchenyi fellépését megelőző harmincöt év alatt a magyar törvényhozás csak nagyon szerény lépéseket tett. A magyar államnyelv kérdésével az 1790/91, 1792, 1805, 1807/8 és 1811/12. évi országgyűlés foglalkozott, de törvény a magyar nyelv ügyében csak három született: az 1791:XVI. tc. a közügyeknek magyar nyelven való viteléről, az 1792:VII. tc. a magyar nyelv tanításáról és használatáról, valamint az 1805:IV. tc. a magyar nyelv használatáról. Az első II. Lipót uralkodása alatt az alkotmányosság helyreállításának buzgalmából fakadt, a második és harmadik I. Ferenc uralkodónak kezdetéről származik. Az 1792:VII. tc.-et a trónralépés Mikulás-ajándékának tekintette a fiatal uralkodó, az 1805:IV. tc. megalkotásához pedig a monarchia katonai gyengeségének egyik pillanatában járult hozzá. Utána huszonöt éven át sikerült megakadályoznia újabb nyelvtörvény létrejövetelét. A nemesség azonban egyre fokozódó lendülettel küzdött a magyar nyelv bevezetése érdekében s ha a Corpus Jurisban nem is, az országgyűlési gravamenek között a nyelvkérdés állandóan szerepelt.

2.

II. Lipót hitlevél-tervezete és az 1791:XVI. tc.

Amikor hosszú szünet után 1790-ben ismét összehívták az országgyűlést Budára, a nemesség soha nem tapasztalt hazafias lelkesedéssel, gazdagon díszített magyar ruhában jelent meg a június 6-i megnyitó ülésen, ahol Ürményi József személynök, az alsó tábla vezetője és gr. Batthyány

¹⁰ Fr. Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Hermannstadt, 1924, 182—3.

József primás, a mágánások elnöke, magyar nyelven mondanak megnyitó beszédeket. A nyelvkérdés első ízben a június 11-i második ülésen a napló kinyomatásával kapcsolatban merült fel.¹¹ Az országgyűlés hárszabályok nélkül, kötetlen formában tárgyalta ezt a kérdést, az ifjúság ott zajongott úgy, hogy még széket is alig lehetett kapni. Ilyen hangulatban nem csoda, ha a radikálisabb álláspont kerekedett felül, sőt sokan egy csapással a magyar nyelvet akarták az országgyűlés és a közdolgok intézésének nyelvéné tenni. Az aggodalmaskodók ezzel szemben azt hozták fel, hogy a magyar nyelv sokakat elidegenítene, akik ezt a nyelvet nem ismerik és megnehezítené Galícia és Lodomeria visszatérését, ahol szintén nem tudnak magyarul. A horvát követek arra hivatkoztak, hogy ők ahhoz a magyar birodalomhoz csatlakoztak, melyekben „a tudósok közös nyelvén, azaz a deákon folytak minden közönséges dolgok s törvények is adattak.” A státusok és rendek nagyobb része azonban belátva, hogy más nagy nemzetek is saját nyelvükön milyen nagy előhaladást tettek, elhatározták, hogy az országgyűlésen a tárgyalásokat magyar nyelven fogják folytatni, a közdolgok vitelében a magyar nyelv használatát is meg fogják kezdeni, a magyar nyelvet a szent koronához tartozó tartományokban az iskolákban is tanítani fogják, meghagyván a szabadságot azoknak, akik magyarul nem tudnak, hogy ezen az országgyűlésen még deák nyelven is felszólalhassanak. A jegyzőkönyvre vonatkozóan úgy döntöttek, hogy ezt magyarul fogják vezetni, de hiteles latin fordítást is készítenek belőle, a státusok és rendek pedig ízeneteiket magyar nyelven fogják közölni az első vagy felső táblával.

A nemzetiségek közül ezen az országgyűlésen csak a horvátok helytelenítették elvi okok miatt a magyar nyelv bevezetését és ezt az álláspontjukat írásban is lefektették. Abból indulnak ki, hogy a honfoglaló magyarság nem tudta egyedül benépesíteni a Kárpátmedencét, hanem telepéseket hozott be az országba s ezeket Szent István törvényének szellemében meghagyta saját nyelvükkel és intézményeikkel. Mivel a magyarok nem tették tartományaikat római értelemben vett provinciává, az uralkodás nyelve sem a magyar, hanem a latin lett. Nem remélhető, hogy most az uralkodó is egyszerre elsajátíthassa a magyar nyelvet, az pedig nem válik a közügyek előnyére, ha a király nem érti a feliratokat. A nyomósabb ok azonban az, hogy Magyarországon a lakosságnak alig egyharmada ért magyarul (!) s a parasztságot nem számítva, a városokban sokkal többen tudnak latinul írni-olvasni, mint magyarul. A magyarnál már a franciát vagy olaszt is könnyebb volna bevezetni — mondják a horvátok, mert az legalább művelt nyelv, a magyar irodalom azonban csak fordításokból áll. A horvát-magyar szövetség a latin közös használatán nyugszik s ezt csak a két fél hozzájárulásával lehet megváltoztatni. Az sem kielégítő megoldás, ha Horvátországban meghagyják a latin nyelvet, mert a közös ügyekben a horvátok is hallgatásra volnának kárhóztatva. A horvátokat nem lehet arra kötelezni, hogy magyarul megtanuljanak, mert ez a szol-

¹¹ *Naponként való jegyzései az 1790. esztendőben felséges Leopold császár és magyarországi király által szabad királyi városába, Budára rendelt, 1791-dik esztendőben befejezett magyar ország gyűlésének.* Budán, a királyi akadémia betűivel. 1791. (A továbbiakban: *Napló*) 20.

gaság jele volna s maguk a magyarok is tiltakoztak annak idején a német nyelv erőszakolása ellen. De Horvátországon kívül Bulgária, Bosznia, Oláhország, Galicia, Lodomeria mind a szláv és latin nyelv alapján egyesült Magyarországgal s ezeket az elvesztett tartományokat sem lehetne visszaszerezni, ha bevezetnék a magyar államnyelvet. A magyar nyelv bevezetését különben is csak a magyar városok és megyék egyhangú határozatával lehetne elrendelni, de ma még ezeknek a véleménye is megoszlik. Mivel tehát a magyar nyelv behozatala az országra nézve sem nem hasznos, sem nem célszerű, kéri a közügyekben a latin nyelv fenntartását.¹²

A horvát irat azért rendkívül tanulságos, mert magában foglalja a nemzetiségek érvelésének egész fegyvertárát, amivel később léptenyomon találkozni fogunk. Kiindulópontja, a nemzetiségek és a magyarság között létrejött megállapodás, megfelel a kor racionalista filozófiájának és a társadalmi szerződés elméletének. Benne van az a gondolat, hogy a „rebellis” magyar még uralkodójára is rá akarja kényszeríteni a magyar nyelvet s vele szemben a nemzetiségek védik az alkotmányosság latin rendjét. Utalás történik a kezdetleges magyar nyelvre, amelyet még a magyarság sem tud teljesen magáévá tenni és a nemzetiségek nagy számára, valamint az elcsatolt tartományokra.

A magyar nemesség politikai érettségére vall, hogy nem hagyta magát elvakítani sem az országgyarapítás imperializmusától, sem a fiatalság sovínizmusától, hanem kitartott a magyar nyelv bevezetése mellett, de csak olyan mértékben, hogy az sem a célszerűségi szempontokkal, sem a nemzetiségek jogos érdekeivel ellentétbe ne kerüljön. A státusok június 11-én közzétették fentebb ismertetett határozatukat az első táblával, mely másnap el is fogadta az alsó tábla üzenetét. Ugyanakkor azonban a horvátok kérésére is megengedték, hogy a magyarul nem tudók az országgyűlésen latinul szólhassanak, a jegyzőkönyvre vonatkozólag pedig hozzájárultak egy latin „authentica versio” kiadásához.¹³

Az 1790—91. évi országgyűlés azzal a szándékkal ült össze, hogy egyszer s mindenkorra elejét vegye a II. József-féle abszolutizmus visszatérésének. Ezért a rendek a hitlevélbe felvették mindazokat a sérelmeket, amelyeket az ország tíz év alatt elszenvedett és II. Lipótot esküvel akarták kötelezni arra, hogy a nemesség elgondolásainak megfelelően kormányozzon. A hitlevél-tervezet tehát valóságos új alkotmánytervezetté kezdte kinőni magát. Külön hitlevél-tervezetet készített a dunántúli és dunáninneni kerület, a két tiszántúli kerület pedig közös tervezetet dolgozott ki. A magyar nyelv mindenik tervezetben szerepelt. A Tiszántúl radikális javaslata szerint a királynak esküvel kell fogadnia, hogy az országba nem fog idegen nyelvet behozni: a magyar nyelvet megőrzi s annak megtanulására a trónörökösöt és a királyi hercegeket kötelezi; a büntetőtörvények kivételével a többi törvényt magyar nyelven hozzák; a politikai, bírói, kamarai és katonai hatóságoknál a magyar nyelvet fogják használni;

¹² *Declaratio ex parte Nunciorum regni Croatiae, quoad introducendam Hungaricam linguam.* Marczalli: i. m. I, 373—6.

¹³ *Authentica versio Diarii Hungarici Autoritate Comitiorum Regni procurata.* Budae Typis Regiae Universitatis. 1791.

a latin nyelvet pedig csak a horvát és szlovák megyék tarthatják meg, amíg nekik tetszik.¹⁴ A Dunán inneni és túli kerületek javaslatai lényegesen mérsékeltebbek voltak, de a magyar nyelv bevezetése mellett ők is lándzsát törtek.¹⁵ Közben a két tábla által küldött nagyszámú vegyes bizottság is elkészült tervezetével, amelynek XXII. pontja kötelezi az uralkodót a magyar nyelv pártolására. A vegyes bizottság tervezete szinte szószerint átvette a tiszántúli javaslatnak a magyar nyelvre vonatkozó részét, hozzátéve még egy új bekezdést a magyar nyelv tanításáról. E szerint a középfokú iskolákban a magyar nyelv, az egyetemen pedig a hivatalos irány tanítása tantárgyként rendeltessék el.¹⁶

A hitlevél-tervezetek hajótörést szenvedtek II. Lipót határozott és elutasító válaszában, mely szerint ő csak Mária Terézia hitlevelének szövegére hajlandó esküt tenni. A rendek ennek ellenére szeptember 4-i huszonharmadik ülésükön letárgyalták a nyelvi szakaszt, mely a hitlevélbe nem került ugyan be, de az országgyűlés további napirendjén „art. 8 de lingua peregrina” néven szerepelt. „A magyar nyelvnek a haza dolgainak közfolytatására való béhozásáról” szóló nyolcadik szakasz tárgyalásakor gr. Erdődy János és Verhovác Miksa zágrábi püspök szóltak a javaslat ellen a fentebb ismertetett horvát irat szellemében; erre a rendek azt felelték, hogy Magyarország nem akar Horvátországra törvényt kényszeríteni, „de egyszersmind Horvátország sem kívánhatná azt a magyaroktól, hogy az ő tetszéséért és alkalmatosságáért a magyar haza tulajdon dicsőségének és hasznának keresését elmulassza.”¹⁷ A horvátok nyugtalansága valóban túlzott volt, mert a rendek követelései nagyon mérsékeltek voltak és csak azt célozták, hogy a magyar nyelv olyan mértékben vezettessék be, amilyen mértékben annak megtanulása terjedhet. Hogy ezt a szándékukat még jobban kifejezésre juttassák, beleegyeztek a horvát követelések által javasolt módosításokba és így terjesztették fel javaslatukat Bécsbe.¹⁸

A király szeptember 18-án tudatta a kancelláriával, hogy a hitlevélre vonatkozó álláspontjától nem tér el, de hajlandó még a koronázás előtt orvosolni a rendek alapos panaszait. Ezért a törvényjavaslatot áttette a kancelláriához szabatosabb kidolgozás végett. A kancellária hamar elvégezte munkáját. A magyar nyelvre vonatkozó fejezetet Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos dolgozta át, finoman mérsékelve a rendek kívánságait, de ugyanakkor kihagyva a horvát különállásra vonatkozó részt, hogy az ország egysége még jobban kidomborodjék. A király szeptember 21-i válasziratába a Pászthory-féle szöveg szószerint került be a következőképpen:

„8. A magyar nyelvről szóló törvényt így kell módosítani: hogy mi biztosítjuk hű rendeinket a felől, hogy semmi igazgatásba nem viszünk be idegen nyelvet. Hogy pedig a magyar anyanyelvet idő folytán az ország kormányshékeibe is be lehessen hozni, minden nyilvános iskolában tanít-

¹⁴ Marczali: i. m. II, 25. — Szekfü: i. m. 4. sz. irat.

¹⁵ Marczali: i. m. II, 35. — Szekfü: i. m. 4. sz. irat.

¹⁶ 1790—91. évi országgyűlési Irományok. 121—2. — Szekfü: i. m. 4. sz. irat. — Grünwald: i. m. 473—4.

¹⁷ Napló, 155.

¹⁸ Irományok 153—4. — Szekfü: i. m. 7. sz. irat.

sák a magyar nyelv elemeit, az akadémiákon és az egyetemen pedig a magyar hivatalos stílust is. Végre minden alkalmas módot fel kell használni a magyar nyelv csinosítására és terjesztésére. Addigra is szabadságában áll a hatóságoknak saját körükben a magyar nyelvet használni ez ügyekben, de a kormányzószekkéhez való jelentések, különösen azok, amelyeknek elénk kell jönniök, latin nyelven fogalmazandók. Ez marad most még (*nunc adhuc*) a kormányzószekek nyelve, de különösen törvénykezési ügyekben.¹⁹

A rendek nem értették meg azt a bízattást, ami a *nunc adhuc* szavakból kicsendült s ezért november 14-én újabb feliratot intéznek a törvényhatóságoknak a kormányzószekekkel (*dicasteriumok*) való magyar nyelvű levelezése tárgyában. Ezáltal kockára teszik mindazt az eredményt, amit a magyar főhivatalnokok kiharcoltak, mert az el nem fogadott leirat szavai új felírás esetében hatályukat veszítik.²⁰ Közben időt nyernek a magyar nyelv ellenségei s köztük elsősorban br. Izdenczy József, a magyar ügyek referense az államtanácsban, aki votumaiban többször rámutatott arra, hogy ha a magyar országgyűlés kívánságait teljesítenék, a német minisztérium kénytelen volna a magyar ügyek vitelét kiadni kezéből. De kizártnának a közhivatalokból a nem-magyar nemzetiségek is, akikről Izdenczy azt állítja, hogy háromszor annyian vannak, mint a magyarok. Izdenczy és társai czálltal korántsem a nemzetiségi jogok védelmére gondoltak, hanem kizárólag a monarchia egységét tartották szem előtt, amit ha már nem a német, legalább a latin nyelv biztosítson. Izdenczy Szent Istvánt is felvonultatja a magyar nyelv ellen s szerinte már az első magyar király belátta, hogy az országot csak latin nyelven lehet kormányozni, tehát a magyar nyelv bevezetése az ősi alkotmánnyal is ellenkezik. A még nemzeti öntudatra sem ébredt nem-magyar népeknek a magyar nemzeti törekvések elleni kijátszásával Izdenczy a „divide et impera” elvét új területen próbálta alkalmazni.²¹ A magyar nyelv ellen igyekszik hangolni az uralkodót gr. Balassa Ferenc, az illyr kancellária feje és Mednyánszky János magyar helytartósági tanácsos is. Az előbbi a királyhoz intézett beadványában kifejtette, hogy a magyar nyelv bevezetése az országot a középkori barbárságba süllyesztené vissza és elijesztené a német gyarmatosokat attól, hogy az országban letelepedjenek. Az utóbbi, mint kipróbált denúciáns, igyekezett a nyelvmozgalmat úgy beállítani, mintha az a királyi hatalom tekintélyének aláásására irányulna.²²

A királyi válaszirat körül ismét fellángolnak a szenvedélyek a konferencián. A magyar kancellária kitartott a szeptember 21-i szöveg mellett, Izdenczy azonban új és a magyar nyelvre nézve kedvezőtlenebb javaslatot dolgozott ki. A primás, gr. Zichy Károly és Ürményi József javaslatára ismét felvették a *nunc adhuc* kifejezést, ami nyitott ajtót jelentett a magyar nyelvnek a dicasteriumokba való bevezetése felé.²³ Az 1791. évi február 4-i országos ülés elfogadta az így átdolgozott szöveget némi stílárís

¹⁹ *Irományok* 184—5. — Szekfü: i. m. 8. sz. irat. — Marezali: i. m. 317.

²⁰ *Irományok* 308. — Szekfü: i. m. 10. sz. irat és 51. l.

²¹ Szekfü: i. m. 5., 9., 31. sz. irat.

²² Szekfü: i. m. 47. és 9. sz. irat.

²³ *Irományok* 308. — Szekfü: i. m. 10. sz. irat.

változtatással s így született meg az 1791. évi XVI. tc., az első magyar nyelvtörvény a következő szöveggel:²⁴

Hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.

„Ő szent felsége biztosítja a karokat és a rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni; hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gymnasiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s még akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljességére; a kor-mányszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.“

Az első nyelvtörvény csak halvány mása azoknak a követeléseknek, amelyeket a rendek a hitlevél XXII. pontjába fel akartak venni. Nincs szó benne arról, hogy a királynak, trónörökösnek és főhercegeknek meg kell tanulniok magyarul, hogy a törvényeket magyarul kell hozni, hogy a törvényhatóságok magyarul levelezhetnek a központi hatóságokkal. De kimaradt belőle az a nemzetiségek jogait biztosító rész is, mely szerint a horvát és felvidéki városok és vármegyék belsőleg továbbra is saját nyelvüket használhatják. Ez utóbbi hiánynak különben nem volt gyakorlati jelentősége, mert csak az akkor fennálló helyzet állandósítása mellett szó-lótt a kihagyott rendelkezés.

Ebben a korban — amint már utaltunk reá — nem is a magyarság és a nemzetiségek között volt az igazi ellentét, mert a nemzetiségek közül csak a horvátok rendelkeztek bizonyos, *inkább közjogi*, mint nemzetiségi öntudattal. A küzdelem a magyar nemesség legjava és az abszolutizmus új formájában való visszaállítására törekvő bécsi udvar között folyt. Az osztrák főhivatalnokok és a konferencia még azt is lealkudta, amibe a magyar udvari kancellária előterjesztésére a szeptember 21-i királyi leirat már belement, hogy a hatóságok saját körükben a magyar nyelvet szabadon használhatják. A törvénynek azt a rendelkezését pedig, hogy az országba idegen nyelvet nem fognak behozni, az udvar sietett úgy értelmezni, mintha a német nem volna idegen nyelvnek tekinthető.

A nyelvi kérdéssel párhuzamosan haladt a rendeknek az a követelése is, ami már a hitlevél-tervezetben is szerepelt, hogy tudniillik országos bizottság küldessék ki „a nemzeti nevelés és sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására“, mely munkálatait „átvizsgálás és helybenhagyás után az ország törvényei közé iktatása végett bemutatandja“. Ez a rendelkezés az 1791:XV. tc. formájában került be a törvénytárba a következő szöveggel:

Az ifjúság neveléséről

„Mivelhogy a köztársadalom jóléte főképen az ifjúság nevelésétől függ: azért Ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek, hogy a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság

²⁴ A nyelvtörvények magyar szövegét a Magyar Törvénytár Márkus Dezső-féle millenniumi kiadása nyomán adom.

neveztessek ki, mely azután munkálatát átvizsgálás és helybenhagyás után az ország törvényei közé iktatása végett bemutatlandja.“

A bizottság Ürményi József személynök elnöklete alatt másfél évig működött. Munkája a nyelvkérdés politikai és közjogi vonatkozásaira nem terjedt ki, hanem csak az akadémiai ügyeket ölelte fel. A magyar nyelv bevezetése tekintetében mindössze annyi követelést állított fel, hogy a három alsó grammatikai osztályban a latint magyar nyelven tanítsák s e célból a legelső osztályba belépő tanulóknak igazolniok kellene magyar nyelvi ismereteiket.²⁵

3.

Az 1792:VII. tc. megalkotása

I. Ferenc, II. Lipót utóda, 1792. pünkösd (május) havának 20. napjára hívta össze a magyar országgyűlést. Az alkotmányos szokás szerint az országgyűlés felterjesztéseit és törvényjavaslatait a két tábla által választott vegyes bizottság dolgozta ki. A feliratnak a magyar nyelvre vonatkozó részét²⁶ a képviselőház június 18-án tartott tizedik ülésén tárgyalta, de a főrendek csak üzenetváltás után járultak hozzá a június 20-i tizenegyedik ülésen.

A vita a vármegyék nyelvhasználata körül indult meg. Egyesek azt kívánták, hogy a vármegyéket, amelyekben tudnak magyarul, kötelezzék a magyar ügyvitelre, a többi megyének pedig állapítsanak meg bizonyos határidőt a magyar nyelv bevezetésére. Azt is javasolták, hogy a vármegyéket ne kötelezze a helytartótanács jegyzőkönyveiknek deák nyelven való felküldésére. Ezekre az indítványokra az volt az ellenvetés, hogy a magyar nyelv kötelezővé tételével sok alkalmas tisztviselőt rekesztenének ki hivatalukból és az erőltetéssel sok hazafit elidegenítenének a magyar nyelvtől. Ezért „oly eszközöket kell választani, amelyek a magyar nyelvhez való szeretetet azokban is gerjesszék, akik még eddig azt elegendőképpen meg nem tanulhatták.“²⁷ A jegyzőkönyvek felterjesztését Ófelsége méltán kívánhatja s mivel az udvarban a magyar nyelvet nem ismerik, „illendőnek tetszik“ a felterjesztést deák nyelven teljesíteni.

Hosszú vita után a státusok és rendek abban egyeztek meg, hogy a magyar nyelv tanítása az egyetemen és akadémiákon kötelezővé tétessék. Az országhoz kapcsolt részekben, Horvátország követének kívánságára, a magyar „a rendkívül való tudományoknak számába tétetett.“ Ami a vármegyék feliratait illeti, a magyar helytartótanács a hozzá magyar nyelven felíró vármegyéknek ugyanazon nyelven válaszolni köteles. A felírás többi részét helybenhagyták s felirat-tervezetüket a fenti módosításokkal terjesztették az első tábla elé.

²⁵ Szekfü: i. m. 59.

²⁶ Az 1792. évi országgyűlési Irományok 67. — Szekfü: i. m. 24. sz. irat.

²⁷ Naponként való jegyzőcsei az 1792-dik esztendőben felséges Ferentz Magyar és Csehországi király által szabad királyi várossába Budára Pünkösd havának 20-dik napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben Szent Iván havának 26-dik napján befejezett Magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven irattattak és az ország gyűlésnek 15-vigyzása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottattak. Buda, Kir. Akadémia 1791. 122.

A főrendek küldöttsége még ugyanazon az ülésen visszatért azzal az izenettel, hogy a főrendi tábla ellenzi a helytartótanács magyar nyelven való válaszadásának kötelezettségét, mivel a helytartótanács nincs felkészülve a magyar nyelven való levelezésre. A helytartótanács osztályaiba legfeljebb akkor lehet bevezetni a magyar nyelvet, amikor az az országban általános lesz. A főrendek ugyanekkor válaszoltak a státusok és rendeknek a bányászati stipendiumok ügyében tett előterjesztésükre. Az alsó tábla ebben azt javasolta volt, hogy bányászati stipendiumot csak született magyaroknak adjanak. A főrendek úgy találták, hogy ez ellenkezik „a nemzet nemes gondolkozásával” és amellet foglaltak állást, hogy e kérdés elbírálása továbbra is Öfelsége hatáskörében maradjon.²⁸

A személynök mindkét izenetet átvette és javasolta, hogy a nyelvkérdés rendezését bízzák arra az országos deputációra, mely a helytartótanács átszervezésén dolgozik, a bányászati stipendiumok ügyét pedig ejtsék el, mert a királyok a multban is kénytelenek voltak idegen szakembereket alkalmazni. A státusok és rendek ez utóbbi javaslatot elfogadták, ahhoz azonban ragaszkodtak, hogy a helytartótanács magyarul válaszoljon, mivel tisztviselőinek nagyobb része ismeri a magyar nyelvet, az pedig gyakorlatilag könnyen keresztülvihető, hogy minden osztályba vagy departamentumba olyan személy állíttassék be, aki a magyar levelezés vitelére alkalmas.²⁹

A főrendek követői az alsó tábla június 20-i tizenegyedik ülésén érkeztek meg az új izenettel, amelyben a felső tábla kitart előző álláspontja mellett, rámutatva azokra az anyagi és gyakorlati nehézségekre, amelyekkel a helytartótanácsnál a magyar válaszadás megszervezése járna, de most már nem ellenzik, hogy az ügy a király elé terjesztessék, ha a státusok azt úgy kívánják. A követek távozása után a státusok határozatát, illetőleg válaszát a nádorispán ítélmestere foglalta írásba a következőképpen:

„A státusok és rendek fölvéven a M. főrendeknek nevében hozott izenet okait, azokban azt a fő ellenvetést veszik észre, hogy a tisztviselőknek szaporításával a királyi tárház terheltetnék; mivel pedig a státusoknak elméjük soha oda nem célozott, hanem egyedül az előfordult nehézségeknek egyesítésére javasolták, hogy a helytartótanácsnak osztályaiban, avagy departamentumaiban többen találkozáván, kik a magyar nyelvet tudják, ezek közül némelyeket a magyar levelezésre rendelni lehet, azért az említett akadály magától elenyészik. A státusok és rendek kívánságát szomszéd Erdélyországnak a példája is nevelte, ahol Öfelsége atyai kegyelmét avval nemrégiben bizonyította, hogy ámbár ottan is különböző nemzetek vannak, mégis megengedte, hogy a fő igazgató szék a vármegyéknek magyar nyelven írhasson; és így vajjon a magyarok kevesebbet remélhetnek-e szeretetreméltó fejedelmüktől, aki mindjárt országlása kezdetén őket bizonyossá tette, hogy soha kölcsönös bizalommal magát megelőzni nem engedi. Minthogy végezetre az egész nemzetnek legnagyobb óhaját és kívánságát, sőt fő boldogságát abban helyeztetni, ha anyja

²⁸ *Napló* 124.

²⁹ *Napló* 124—5.

nyelvének becsét, melynek művelését Európának leghallérozottabb nemzetei annyira szívükön viselik, ily móddal gyarapíthatják; azért a státusok és rendek éppen nem kételkedhetnek, hogy Öfelsége ezt a vigasztalást önként nekik meg ne adja, mert a mostani körülállásokban kiváltképen hasznos, hogy a vármegyéknek követjei honjukba visszatérvén, az oda haza valókat a fejedelemhez ezen birodalomnak újabb láncával szorosabban összekapcsolják és őket minden készségre ösztönözzék.³⁰

A státusok és rendek bizottsága átvitte az izenetet az első táblára és visszatérve „hírül hozta, hogy a M. főrendek is a státusok kívánságára reá hajlottak.”³¹

A feliratnak a magyar nyelvre vonatkozó kilencedik szakaszát június 21-én tárgyalta Ferenc király elnöklete alatt a magyar konferencia.³² Az ülésen megjelent a nádor, a primás, Zichy országbíró, Pálffy magyar kancellár, gr. Colloredo Ferenc kabineti miniszter, Ürményi személynök, Spielmann referendárius, Pászthory fiumei kormányzó, Széchen kamarai elnök és Nagy József udvari tanácsos. A szakasz felolvasása után Zichy országbíró kijelentette, hogy az erdélyi törvénycikk tette a rendeket ilgen rebellissé: amire a király megjegyezte, hogy Erdélyben viszont mindenki tud magyarul (?!). Ezután hosszú vita indult meg arról, hogyan lehetne elvileg megengedni a helytartótanács magyar válaszadását, de a gyakorlatban olyan szűk térre szorítani, amelyen ez az engedmény elvesztené minden jeletőségét. Végül is a konferencia úgy döntött, hogy a következő országgyűlésre megígéri a magyar nyelven való levelezést. Sőt Pászthory javaslatára még azt is megengedték, amit a rendek nem is kértek, hogy t. i. az országos feliratokat latin és magyar nyelven hasábosan terjesszék fel az uralkodóhoz, de az eredeti a latin szöveg legyen. Ezt Spielmann *Mikulás-ajándéknak* nevezte.

A másnap elkészült királyi leirat³³ június 23-án érkezett le az országgyűléshez, ahonnan átutalták a törvénycikkek elkészítésére kiküldött országos bizottsághoz.³⁴ Az 1792. június 22-i leirat, melyre később is sok hivatkozás történik, kijelenti, hogy a király szívesen hajlandó a magyar nyelv előmenetelén közreműködni, ha két elvet tiszteletben tartanak: az egyik, hogy kényszerítő rendelet ne legyen, a másik, hogy a magyar nyelv bevezetése ne okozzon fennakadást a közigazgatásban. A bizottság a június 24-i országgyűlésen terjesztette be a magyar nyelvről szóló törvénycikk javaslatát.³⁵ A vita most a körül zajlott, hogy a királyi végzésnek azt a részét, mely megengedi, hogy az országgyűlések alatt a király elé terjesztendő feliratok hasábosan magyar és latin nyelven írassanak, bevegycék-e a törvénybe. Végül is úgy határoztak, hogy nem veszik be, mert az eredeti a latin szöveg marad és a fordítás dolgát nem érdemes törvénybe foglalni. Sokan annak elhatározását kérték, hogy a német nyelv rendkívüli tantárgynak vétessék fel a tanrendbe, mert ennek elsajátítása az ifjúság

³⁰ *Napló* 127.

³³ *Irományok* 110—2. — Szekfü: i. m. 26. sz. irat.

³² Szekfü: i. m. 25. sz. irat.

³¹ *Napló* 128.

³⁴ *Napló* 140.

³⁵ *Irományok* 115.

számára rendkívül hasznos. Horvátország részéről azt sürgették, hogy ott ahol a horvátországbeliekre nézve a magyar nyelvet rendkívüli tárgynak rendelik el, a „porro adhuc” szavak kihagyassanak, amire vonatkozóan hosszas vita után azt határozták, hogy erről a magyar kancelláriával való újabb tárgyalások alkalmával döntenek.³⁶ A horvát követek ezzel a megoldással nem voltak megelégedve és június 24-én külön feliratot intéztek a királyhoz. A másnapi ülés ismét foglalkozott a nyelvtörvénnyel és a magyar udvari kancelláriával egyetértésben úgy döntött, hogy a helytartótanács magyar levelezését a törvényben meg kell világítani és Horvátország kívánságára a „porro adhuc” szavakat hagyja ki.³⁷ Így született meg az 1792:VII. tc. a következő szöveggel:

A magyar nyelv tanításáról és használatáról

„Az 1791:XVII. törvénycikkely céljának gyorsabb elérése végett, Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, akik egyéb, rendszeren elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják. A kapcsolt részekben pedig maradjon rendkívüli tárgynak. Azok a külföldiek azonban, akik a közműveltségi tudományok tanulása végett látogatják a magyar egyetemet, vagy az akadémiákat és nem szándékoznak valaha ez országban alkalmaztatást nyerni: a magyar nyelv tanulásának kötelezettsége alól mentessenek föl.

Arra a kérelemre nézve pedig, mely szerint a királyi helytartótanács azon vármegyéknek, melyek magyar nyelven teendik fölterjesztéseiket, ugyanazon ügyekben magyarul válaszoljon: Ő szent felsége kegyelmesen el fogja rendelni, hogy a helytartótanács szervezése dolgában munkálkodó bizottság fontolja meg, és a legközelebbi országgyűlés elé terjesszen véleményes jelentést az iránt, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul író törvényhatóságoknak, az ország határain belül folyó helyi közigazgatás teendőit illetőleg, az Ő szent felsége által június 22-ikéről a karokhoz és rendekhez intézett kegyelmes rendeletében világosan kifejezett elvekhez képest, miképpen válaszolhasson magyar nyelven.”

A magyar válasziratok ügye a rendszeres munkálatok süllyesztőjébe került, s így az egyetlen tényleges eredmény az egyetemeken és a gimnáziumokban a magyar tanszék felállítása volt. A pesti egyetemi katedrára azonban az arra leginkább méltó Révai Miklós helyett egy sokkal szürkebb professzort, Vályai Andrást nevezték ki. Felállították azonkívül a magyar tanszékét a pozsonyi, nagyvárad, zágrábi, pécsi és kassai akadémián és a harminc királyi gimnázium közül csak azokban, amelyek nem magyar nyelvű vidéken feküdtek, abból a ma már különösnek tetsző elgondolásból kiindulva, hogy *ahol a diákok magyarul tudnak, ott nincs szükség magyar tanszékre*. Nem érintette a törvény a piarista és protészta iskolákat és még kevésbé a görög nem egyesült, vagyis a román és

³⁶ Napló 142.

³⁷ Napló 148.

szerb iskolákat.³⁸ A nemzetiségek tehát nem panaszkodhattak, hogy reájuk erőltetik a magyar nyelvet. Ezt a királyi gimnáziumokban is csak azért tanították, hogy az állam polgárai számára lehetővé tegyék az érvényesülést, aminek a magyar nyelv ismerete is fokozatosan egyik feltételévé vált.

4.

Az 1805:IV. tc. története

Az 1792:VII. tc. I. Ferenc trónralépésének meleg hangulatában született. Utána a nyelvkérdés lekerült napirendről. Az 1802. évi országgyűlés is csak annyival viszi előbbre a magyar nyelv ügyét, hogy a tanulmányi bizottság elaborátumának elővetelét kéri a gravamenek között.³⁹ A Martinovics-féle összeesküvés nyomott hangulatát a nemesek nem tartották alkalmas időnek arra, hogy nyelvi követeléseikkel előálljanak.

Az 1805. évi országgyűlés a napoleoni háborúk korában nyílik meg, amikor az austerlitzi osztrák vereség már előre vetíti árnyékát. A rendek tehát jól választották meg az időpontot, midőn az október 31-i hatodik ülésen ismét felvetik a magyar nyelv ügyét. „A magyar nyelv a nemzetnek tulajdonságával, vagyis karakterével egybe nagyon szerkesztve és ez tartja fel valóban a nemzetet” — mondják a rendek. Ő felsége már megengedte, hogy a magyar nyelv a közdolgok vitelére használtassék s ezért most már azt is határozzák, hogy amely vármegyében már meghonosodott a magyar nyelv, ott a közdolgokat ezután is ezen a nyelven folytassák és a felső dicasteriumok is ezen a nyelven válaszoljanak nekik; a kancelláriához küldendő írások latin és deák nyelven készüljenek; a magyarországi egyetemeken a magyar nyelv rendes tantárgyként taníttassék.⁴⁰

Ismét akadtak aggodalmaskodók, főként a felső vármegyék követői között, akik az ellen foglaltak állást, hogy a dicasteriumokhoz az írások magyar nyelven intéztessenek. A horvátok arra hivatkoztak, hogy a deák nyelv egyidős az országgal s Horvátországnak is annyi jussa van tulajdon nyelvéhez, mint Magyarországnak a magyar nyelvhez.⁴¹ Mivel azonban a latin nyelv más országokkal is egyidős, — okoskodtak az előző felszólalók — s azok mégis saját anyanyelvüket iparkodnak gyarapítani, a magyar nyelv ügyében Őfelségéhez terjesztendő felirat elkészítésével Szilasy József ítélőmestert bízták meg.

Szilasy a november elsején tartott ülésen olvasta fel javaslatát. Petkovics Lajos, Horvátország ítélőmestere kérte, hogy az 1791:LVIII. tc., mely a magyar királyi helytartótanács hatáskörét Dalmát-, Horvát- és Szlavonországokra is kiterjeszti, minden rendelkezésével életben maradjon. Ha a

³⁸ Szekfű: i. m. 55—6.

³⁹ Az 1802. évi napló és irományok 251.

⁴⁰ Naponként való jegyzései az 1805-dik esztendőben felséges második Ferentz római császár, magyar és csehország koronás királya által Posony sz. kir. városba Mindszent havának 19-dik napjára rendelt magyar országgyűlésének. Posony, Belnay György Aloys betűivel. (Két hasábosan, magyar és latin nyelven.) 57.

⁴¹ Napló 58.

törvény rendelkezései ellenére. megkívánják a magyar nyelvet a **EME** magyarországi helytartótanácsoktól, akkor a horvátországiak el fognak ezektől rekesztetni.⁴² Erre a státusok és rendek azt felelték, hogy a magyar nyelv tudását nem kívánják meg Horvátország lakosaitól, de elvárják, hogy aki a magyar dicasteriumokban szolgál, tanuljon meg magyarul. Felmerült az a kérdés is, hogy a jelen országgyűlésből Öfelsége elé terjesztendő írások magyarul és latinul hasábosan terjesztessenek fel, vagy pedig csak magyarul tegyék meg a felterjesztéseket. Az elnöklő Semsey András személynök javaslatára a státusok és rendek elhatározták, hogy azok a feliratok, amelyek már a főrendi táblán átmentek, csak latin nyelven, a magyar nyelv iránti felírástól kezdve pedig a feliratok mind a két nyelven felterjesztessenek.⁴³

A november 2-i ülésen Szilasy beszámolt arról, hogy a főrendek a tervezeten csekély módosítást eszközöltek, amennyiben a Kúriát még nem akarják kötelezni a magyar nyelven való tárgyalásra. Azt is jelentette, hogy a főrendek tábláján Horvátország követei már azt is felvetették, hogy a királyi feliratok aláírásából („Magyarország és ahhoz kapcsolt részeinek országosan összegyűlt rendei“) a horvátokra nézve kár származik, de a főrendek hosszas vita után megnyugtatták a horvát követeket és a tervezetet elfogadták.⁴⁴

A magyar nyelv tárgyában a királyhoz intézett november 2-i felirat az anyanyelv használatát az ősi hagyományokhoz, vagyis a jó királyhoz, kedves hazához és a polgári alkotmányhoz való ragaszkodás eszközének mondja. Kéri a királyt, járuljon hozzá ahhoz, hogy a feliratoikat kéthasábosan, deák és magyar nyelven terjeszthessék fel; a vármegyék ugyanígy intézhessék felirataikat a magyar udvari kancelláriához és ha kívánják, magyarul levelezhessenek a helytartótanáccsal, az igazságszolgáltatásban a magyar nyelvvel élhessenek s az ilyen megyéknek a helytartótanács magyarul válaszoljon, de a legfőbb törvényszék a perekben még ne köteleztessék magyar nyelvű ítélet hozatalára. Kéri, hogy az 1792:VII. tc. értelmében a magyar nyelvet a valóságban is vegyék fel a rendes tantárgyak közé, végül pedig előterjesztik a javaslat öt szakaszát.⁴⁵

A feliratot a magyar kancellária november 3-án terjesztette a király elé kedvező véleménnyel; ezt azzal indokolta meg, hogy annak egyik kívánsága sem ütközik a királyi jogokba és a mai háborús időkben e kívánságok teljesítése célszerűnek látszik. A felirat mindössze annyi újítást tartalmaz, hogy a királyi helytartótanács ezentúl a hozzá magyar nyelven forduló törvényhatóságoknak magyar nyelven válaszoljon. Erdélyben már amúgy is magyarul levelezik a Gubernium a vármegyékkel és a székekkel, sőt az ítéletábla is magyarul hozza ítéleteit. „*In Sachen, die die Nation so eifrig wünscht, und die sonst unschädlich sind, auch nichts kosten, ist meines Erachtens das nachgeben an seinem Platze...*“ — mondza a kancellária votuma. Sőt a kancellária a 2. § oly irányú módo-

⁴² Napló 65.

⁴³ Napló 65—6.

⁴⁴ Napló 77.

⁴⁵ Az 1805. évi országgyűlési Irományok 9. sz. — A magyar nyelv iránt való felírás az ehhez való törvénycikkelyekkel együtt 34—35. l. — Közli Szekfü: i. m. 34. sz. alatt

sításához is hozzájárulna, hogy a törvényhatóságok a kancelláriához intézendő felterjesztéseiket ne hasábosan latin és magyar nyelven, hanem kizárólag magyarul tehessék. Azt se látja be a kancellária, hogy a 4. § szerint miért kell a Kúriának a magyarul lefolytatott perekben latin nyelvű ítéletet hozni. A kancellária votumát Somogyi államtanácsos szerkesztette s a király november 5-én hozzájárult az általa javasolt kedvező változtatásokhoz.⁴⁶

A módosítások azonban nem kerültek be a törvénycikk szövegébe, mert a rendek már a november 5-i tizenkettedik ülésen elkészítették a törvénykönyv előljáró beszédét és a törvényszövegeket s átküldték a főrendeknek, akik szintén elfogadták ezeket és a nádort bízták meg azzal, hogy a határozatot Ófelsége elé terjessze.⁴⁷ A nádor a november 1-i tizenharmadik s egyben utolsó ülésen közli az országgyűléssel, hogy Ófelsége kevés változtatással jóváhagyta a törvénycikkeket s az országgyűlés a király beszédével ért véget.

Az 1805:IV. tc. végleges szövegében így alakult:

A magyar nyelv használatáról.

„A hazai nyelv teljesebb kiművelésének előmozdítására, mely az 1792. évi VII. cikkely által is elrendeltetett, Ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek:

1. §. Hogy már ezen országgyűlésen az Ő szent felsége elé kerülendő fölterjesztések, a szavak metalan előforduló kétértelműségének kikerülése végett is, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek.

2. §. Továbbá az ország törvényhatóságainak szabad legyen szintén a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseket hasonlóképpen latin s egyszersmind hazai nyelven kiállítaniok.

3. §. Szabadságukban maradjon azonkívvül azon törvényhatóságoknak, melyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartótanáccsal való levelezéseiket hazai nyelven írni, s a törvényszékeken a perekben is a magyar nyelvet használniok.

4. §. A hazai nyelvet használó ezen törvényhatóságoknak azután a magyar királyi helytartótanács ugyanazon nyelven válaszoljon; de a királyi Curia a magyar nyelven befejezett s hozzá főlebbezett perekben most még ne legyen köteles ugyanazon nyelven határozni.

5. §. Mivel pedig a magyar nyelv tanítása Magyarország határai között már az 1792:VII. cikkely által a rendes tantárgyak közé soroztatott: Ő szent felsége ezen törvénycikkely foganatosításáról gondoskodni méltóztatik.“

A horvát követeket ez a törvénycikk sem nyugtatta meg, hanem az országgyűlés után külön felterjesztéssel éltek a királyhoz, kérve, hogy az 1805:IV. tc. rendelkezéseit ne terjesszék ki a társországokra s így itt a latin nyelv továbbra is megmaradhasson. A nádor és a magyar kancellária pártolón terjesztették fel az iratot, amit a király 1806. február 25-én el is fogadott.⁴⁸

⁴⁶ Szekfü: i. m. 34. sz. irat.

⁴⁷ Szekfü: i. m. 35. sz. irat

⁴⁸ Szekfü: i. m. 35. sz. irat

Az 1805:IV. tc.-kel tehát a király a háborúra és a monarchia kedvetlen külpolitikai helyzetére való tekintettel kénytelen volt engedni a rendek kérésének; ebből ezek azt a tanulságot vonták le, hogy a birodalom gyenge pillanatait kell felhasználniok, ha az uralkodót engedékenységre akarják bírni.

5.

A nyelvkérdés az 1807. és 1808. évi országgyűlésen

Amikor a király az 1807. évi országgyűlést összehívta, a rendek bátorodva a két évvel azelőtt elért sikeren, azzal az igénnyel lépek fel, hogy a magyar nyelvet a közélet minden ágába komolyan be kell vezetni. Tizenhét éve annak, hogy a nyelvkérdést először felvetették és azóta a rendek csak részleteredményeket tudtak elérni. A nyelvharc most újabb lendületet vesz s a magyarosodás hívei érvényt akarnak szerezni annak a meggyőződésüknek, hogy *„csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni.”*⁴⁹ Felsőbükki Nagy Pál az alsó táblán kimondja, hogy *a nemzetiség fontosabb az alkotmánynál, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nemzetiséggel a nemzet is elhal.*⁵⁰ Ez a kijelentés új fejezetet nyit meg a magyar államnyelv történetében. A magyar nemesség elhagyja a régi közjogi alapot és a rendi alkotmány elé helyezi a magyar nemzetállam eszményét.

A magyar nyelv bevezetése nem talált magával szemben egységes nemzetiségi közhangulatot és még mindig csak a horvát követek ellenzik a nem-magyarok közül a magyar nyelv terjesztését, de érvelésük inkább közjogi különállásuk megőrzésére irányul. Az udvar és a kamarilla helyzete az austerlitzi vereség óta lényegesen megerősödött s ha a multban kénytelen is volt egyes részletkérdésekben engedményt tenni, akkor most ereje teljes birtokában annál élesebben fordult szembe a rendek követeléseivel, amelyek már nem az elért eredmények toldozására, hanem a kérdés gyökeres rendezésére irányultak. De nem kevésbé kemény ellenfél a személynök, protonotárius, a főurak és aulikusok hosszú sora, akik az udvarnak szolgálatot vélték tenni azzal, hogy a magyar nyelv terjesztésével szembehelyezkedtek. Hiábavaló tehát a felvilágosodás jeles magyarjainak, a Balogh Pálok, felsőbükki Nagy Pálok, Szentkirályi Lászlók, Vay Józsefek, Péchy Imrék küzdelme, mert sem az 1807., sem az 1808., sem az 1811—12. évi országgyűlésen nem születik meg az új nyelvtörvény. A viták azonban élesen bevilágítanak azokba a harcokba, amelyeknek a gyümölcse a harmincas és negyvenes években érik meg.

Az 1807. április 5-ére összehívott országgyűlés május 12-i tizenkettedik ülésén egy negyvennyolc tagú bizottságot küldött ki az országgyűlés kívánságainak és sérelmeinek összeállítására. A bizottság munkálatait a szeptember 21-i negyvenharmadik ülésre terjesztette be. A terjedelmes javaslatnak több pontja érintette a magyar nyelv ügyét (35., 84. és 85. szakasz), a 80. szakaszrak (a királyhoz felterjesztett szövegben 62. sza-

⁴⁹ Napló 530.

⁵⁰ Grünwald: i. m. 484.

kas) pedig kizárólag ez a tárgya. Az említett szakasz felsorolja azokat az eszközöket, amelyek segítségével a magyar nyelvet a nép széles rétegeiben meg lehet és kell honosítani. Ezek: 1. a magyar nyelvet minden elemi iskolában tanítani kell; 2. három év múlva a grammatikai osztályokba csak olyan tanulót lehessen felvenni, aki magyarul tud; 3. a gimnáziumokban a latin nyelvet a magyar segítségével tanítsák; 4. a felsőbb osztályokban minden tudományt magyar nyelven adjanak elő; 5. a papok közé leginkább olyanokat vegyenek fel, akik a magyar nyelvben járatosak s ezért szükséges, hogy a szemináriumokban a magyar nyelvnek tanára legyen s a kispapok olyan mértékben sajátítsák el a magyar nyelvet, hogy a hit-tant magyarul taníthassák és a szónoklatot magyar nyelven végezhes-sék; 6. a tanítók képzésére minden akadémia mellett tanítóképző intézetet kell felállítani; 7. a magyar nyelvet minden törvényhatóságnak használnia kell s azon megyék számára, amelyek még nem vezették volna be, záros határidőt kell kitűzni a magyar nyelvre való áttérésre; 8. a főkor-mányszékeknél csak magyarul tudó egyéneket alkalmazzanak s a hely-tartótanács a magyarul felíró megyéknek magyarul válaszoljon s rende-leit magyarul adja ki; 9. a királyi Kúria a most folyó ügyeket latin nyelven intézheti, de a jövőre az azt kívánó felek ügyeiben a magyar nyelvet használja, a fellebbezett ügyekben pedig magyarul tárgyaljon; 10. az országgyűlésen a feliratokat, naplókat és irományokat, valamint a tör-vényeket magyar és latin nyelven kell szerkeszteni; 11. a magyar nyelv kiművelésére magyar színház szükséges.⁵¹

A rendek a felirattervezet 86. szakaszát az október 27-i ülésen vették tárgyalás alá s noha a javaslat a magyar nyelv bevezetése terén nem ment el végző határig, mégis sok ellenzésre talált. A 6. és 7. §-kal kapcsolat-ban azt hozták fel, hogy nem lehet határidőt szabni, „mert az ilyen erősza-kos kényszerítés mindenkor kedvetlen és többnyire sikertelen.”⁵² Félős, hogy ezáltal a deák nyelvet teljesen kizárnák, aminek az lenne a követ-kezménye, hogy saját szabadság- és jószágleveleiket sem fogják megér-teni. Több felső vármegye példája mutatja, hogy a magyar nyelv békés eszközökkel is jelentékeny mértékben tért hódított. Mások viszont azon a nézetten voltak, hogy ha nem rendelnek el határidőt, semmi sem fog vál-tozni, a deák nyelv elfelejtésétől pedig nem kell félni, „mert ez csaknem minden tudománynak kútfeje”, de amellet a nemzeti nyelvet is pallérozni kell, mert a nyelvművelés „kulcsa a tudományoknak.” Horvátország kö-vete kijelentette, hogy reájuk nem vonatkozhat a határidő, mert hiva-talaikban többnyire olyanok vannak alkalmazva, akik nem tudnak ma-gyarul. A kívánság szerinte gyakorlatilag is keresztülvihetetlen, mert nem lehet annyi tanítót találni, akik mindenkit meg tudnának tanítani a ma-gyar nyelvre s ezért a végrehajtásra legalább ötven évet kellene engedé-

⁵¹ Grünwald: i. m. 479—80. A felírás végleges szövegének 62. szakaszában a 9., 10. és 11. szakasz nem szerepel; az 5., 6., 7. és 8. szakaszt átszövegezték; a 3., 4., 6. és 7. szakaszt továbbá új bekezdésekkel bővítették ki. — L. Szekfü: i. m. 47. sz. irat. — Az 1807. évi országgyűlési Irományok 426—8.

⁵² *Felséges Ferencz austriai császár, magyar és csehország koronás királyától Buda szabad királyi fővárosába, 1807-dik esztendőben, Sz. György havának 5-dik napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének Jegyző-könyve.* Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betűi-vel. 514.

lyezni. Magyarország már több mint nyolcszáz éve fennáll ezen erőltetés nélkül, tehát ezután is ellehet nélküle. Erre némelyek azt felelték, hogy ha Horvátországot nem is, de Szlavóniát lehetne a magyar nyelv bevezetésére kötelezni, mivel az mindig Magyarországhoz tartozott, amire mások azt felelték, hogy Szlavónia is a horvát bán fennhatósága alatt áll, tehát nem választható el Horvátországtól. Kéri tehát, hogy Magyarország tartsa tiszteletben a horvát és szlavón municipális törvényeket, amelyek a latin nyelvet írják elő a közdolgok folytatására. Trencsén vármegye követe mindössze az ellen emelt kifogást, hogy a deák iskolába csak olyanok felvételét akarják engedélyezni, akik magyarul tudnak, mivel ez sérelmes a nemzetiségi vidékek tanulóira, akik az alsó iskolákban nem tanulhattak meg magyarul. Az elnök azt javasolta, hogy a magyar nyelv erőszakolásától tartózkodjanak a rendek.⁵³

A vitát az október 29-i latvannyolcadik ülésen folytatták. Az 1. pontnál az elnök úgy találta, hogy a szöveg nem állapította meg elég világosan, melyik iskolákba akarják bevezetni a magyar nyelvet. Főként az ellen merült fel kifogás, hogy a *trivialis* (falusi) iskolákban magyarul tanítanak, egyrészt azért, mert ehhez nincs meg a kellő számú magyarul tudó tanerő, másrészt mivel igazságtalanság volna a magyarul nem tudó tanítókat, akik a nemzetiségi iskolákban beváltak, megfosztani kenyerüktől! A *normális* iskolákban eddig is tekintettel voltak a magyar nyelvre, de ezt a kötelezettséget legfeljebb a királyi és mezővárosoknak lehet előírni. Az anyanyelv dicséretére szép szavakat találnak a rendek, de amellet már nemzetiségvédelmi szempontok is felmerülnek. „Azt kívánni sem lehet, hogy az országban lakó különféle nemzeteket egy nyelvre kényszerítsük. Azon köznépnck, amely magyarul nem beszél, sem lehet megtagadni azt, hogy tulajdon anyai nyelvén meg ne tanulhassa azokat, amelyek a keresztényi és polgári életre szükségesek. Nem lehet tehát a falusi, vagyis úgynevezett *trivialis* iskolákat arra kötelezni, hogy ezekben mindenk az egész országban magyarul taníttassanak ... Minden kényszerítés kedvelen és végtére is sikertelen. Nem is lehet az ilyen erőszakos kényszerítéstől egyebet várni, hanem, hogy végtére az ország lakosainak nagyobb része se a magyar nyelvet meg ne tanulja és igazán az anyai nyelvet se tudja.”⁵⁴ Az első szakaszt tehát ennek megfelelően átszövegezték.

A 2. pontnál a személynök azt kifogásolta, hogy három év múlva nem vehető fel a grammatikai osztályba az a tanuló, aki nem tud magyarul s helyette azt ajánlotta, hogy csak akkor mondják ki ezt az elvet, amikor elég tanító lesz, aki az ifjúságot magyarra megtanítsa. E felett nagy vita támadt. A magyar nyelv fanatikussai ragaszkodtak az eredeti szöveghez, a mérsékeltőbbek azzal is megelégedtek, ha a felsőbb, filozófiai iskolába engedik csak azokat, akik magyarul tudnak. Erre azonban az volt az ellentmondás, hogy a nép fiai nem mennek felsőbb osztályokba s így azok sohasem fognak megtanulni magyarul. Többen a határidő meghosszabbítását hozták javaslatba. A magyar nyelv ellenzői a határidőt „igazságtalannak, szokatlannak, sikertelennek és lehetetlennek” tartották és azt állították, hogy „ha nem lesz kényszerítés, tovább fogunk menni. Minden

nemzet, de különösen *a magyar irtózik a kényszerítéstől.*⁵⁵ A mérsékeltbbek a szentistváni gondolatra is rámutatnak. „Sőt világos Szent István királynak a fiának adott oktatásaiból, vagyis törvényeiből, hogy Magyarországnak fundamentuma az idegen nemzeteknek barátsága és az egynyelvű ország erőtlén és törékeny. Valamint azelőtt, úgy most sincsen a mi országunk oly állapotban, hogy lakosainak nagyobb része magyarul beszélhessen. A mi eleink nyelvét, öltözetét, sőt vallásbeli vélekedéseit is az idegeneknek megszenvedték és e volt valóban eddig a magyaroknak tulajdon díszessége, hogy nemcsak egy nemzet, hanem majd csaknem minden keresztény európai nemzetnek menedékhelye, vagyis hazája volt. A mi időnkben is fele az ország lakosainak más nyelveket beszél. Ami a jövődőt illeti, olyan időre jutottunk, hogy kötelességünk nekünk a többi hatalmas nemzetekhez mentől inkább közelíteni. Mindeddig annyiban szerencsések voltunk, hogy deák nyelven a többi nemzetekkel is érintkezhetünk. Bár minden nemzetek egy nyelven beszélnének. Nekünk különös kár lesz, ha elfelejtjük azon nyelvet, amely által eddig a pallérozottabb nemzetekhez hasonlíthatottunk. E nélkül elrekesztjük magunkat a többi európai nemzetek társaságától és visszamegyünk oda, ahol Szent István ideje előtt voltunk.”⁵⁶ Sajnos az országgyűlési napló csak ritkán tünteti fel a szónok nevét s a legtöbb hozzászólást személytelenül közli. A gondolatmenetből azonban megállapítható, hogy magyar követtől vagy követektől származik ez a vélemény, mely jellemzően világít rá a státusok és rendek emelkedett gondolkodására abban a korban, amelyet a nemzetiségek az erőszakos magyarosítás évtizedeinek jellemeznek.

Az október 30-i hatvankilencedik ülésen folytatták tovább a vitát. Egyes követek már kifogyva az érvelésből, azt hangoztatták, hogy őket követi utasításaikban kötelezték a magyar nyelv melletti kitartásra, s ezért legfeljebb ahhoz járulhatnak hozzá, hogy a határidőt tíz évre hosszabbítsák meg, amit a rendek végül is elfogadtak. De siettek hozzátenni, hogy ez csak a hazabeliekre vonatkozik, az idegeneket pedig nem érinti. Végül azt a lehetőséget is meghagyták, hogy ahol tíz éven belül is elsajátítható a magyar nyelv, ott rövidebb idő alatt is bevezethető. A 3. pont határidejét is tíz évre változtatták meg.⁵⁷

A 4–8. szakasz elfogadása nem okozott nagyobb nehézséget. A 4. pontnál azt kívánták, hogy ne csak a felső, hanem az alsóbb iskolákban is legalább egy tárgyat magyar nyelven adjanak elő s a helytartótanács határozza meg, melyik legyen az illető tárgy. A határidő kérdése felett itt is vita támadt. Az 5. pontnál a lelkészek magyarul tudásának kötelezettségét az evangélikus lelkészjelöltekre is kiterjesztették, a 6. pontnál a *praeparanda* (tanítóképző) iskolákra vonatkozóan a rendek azt kérték, hogy itt is a magyar nyelv tanítására különös súly helyeztessék. A 7. pontnál azt követelték, hogy zárják ki a közhivatalokból azokat, akik magyarul nem akarnak megtanulni. A 8. pontnál Horvátország követe ismét azt hangoztatta, hogy „a nyelv béhozása iránt ők semmi erőszakot nem engedhetnek. Erőszak nélkül készek mindent elkövetni, ami a SS-nak és RR-nek kívánságát előmozdítja.”⁵⁸

⁵⁵ Napló 533.⁵⁶ Napló 534–535.⁵⁷ Napló 540.⁵⁸ Napló 541–4.

A 9. pont körül ismét hosszabb vita alakult ki. A személynök — úgy is, mint a tábla elnöke — kijelentette, hogy mindaddig, amíg a királyi tábla mellett olyan prókátorok vagyis ügyészek nem lesznek, akik jól tudják a magyar nyelvet, nem lehet azt kívánni, hogy a perek itt magyar nyelven folyjanak. „Különb az következnie, hogy régi és bevált prókátorokat tanulatlan fiatal emberekkel kellene kicserélni, amiből tulajdon vagyoni biztonságunk szenvedne kárt. De szükséges bizonyos mértékig a latin nyelv fenntartása, mert ha ifjúságunk nem tanulja meg azt, akkor vagyaink és jószágaink védelme válnék nehézkessé... A királyi tábla mindenkor deákul folytatta a maga dolgait. A magyar alkotmány csakugyan deák nyelven hozott törvényeken építődött. Ennek eltörlésével valóban lehet tartani amannak ingadozásától”.⁵⁹

A másnapi ülésen folytatták a 9. pont vitáját s többen pártfogásukba vették a magyar nyelv ügyét. Ezek azzal érveltek, hogy a perlekedő felek a pernek magyar nyelven való megindításával ki is nyilatkoztatták azt a kívánságukat, hogy ezen a nyelven hozzák a felső bírák ítéletüket. Mások a latin nyelv kihalásának aggályát igyekeztek eloszlatni, amikor rámutattak arra, hogy ezután is lehet latinul perelni. „Mindaddig, míg az igazság szolgáltatásában is be nem vevődik a magyar nyelv, addig hiába reméljük annak pallérozását. A deák nyelv is csak annak köszönheti előmenetelét, hogy az igazság ezen a nyelven szolgáltatott. Legszenőbb az igazság szolgáltatása, ha ennek folyamatját és végzéseit igazán értik azok, akiket leginkább érdekel a dolog. Nem illik az igazság szolgáltatását idegen nyelvnek homályával betakarni. Az igazság nem fél a világosságtól, sőt az az ő valódi dísze, ha minden ember megértheti. Más nemzetek szinte úgy, mint mi, tudtak és tudnak deákul és mégis anyai nyelven foly náluk az igazság szolgáltatása.”⁶⁰ Magyar jogi nyelv csak úgy alakulhat ki, ha a királyi tábla is magyarul tárgyal. Mások viszont az ellenkező következtetést vonták le ebből, mondván, hogy mivel nincsenek magyar jogi kifejezések, fenn kell tartani a latin igazságszolgáltatási nyelvet. Attól is tartottak némelyek, hogy ha a tábla magyarul ítélné, a törvényeket is magyarra kellene fordítani, már pedig a törvények a király és az ország közmegelegedésével hozódnak és lefordítani is csak ezen az úton lehetne.

Az igazságszolgáltatás és a törvények magyar nyelvének bevezetése kérdésében még erősebb a rendek ellenállása, mint a közigazgatás magyarosítása kérdésében volt. Magyarországon a deák nyelv nem is idegen, — mondják. Ez volt az országgyűlés nyelve, ebben foglaltattak minden szabadságok és királyi adományok. „Ha mindenképpen az országban magyar nyelven fognak folytatni, minek tanuljanak deákul a mi maradékunk? Méltán lehet valóban tartani, hogy megint abba a tudatlanságba ne merüljünk, amelyben mindaddig voltak a mi eleink, ameddig a deák nyelv segédelméül nem részesültek a többi nemzeteknél esméretes tudományokban.”⁶¹ „Az egész magyar törvénykönyvben magyarul semmi sincsen egv esküvés formáján kívül. Az országnak díszét eddig is csak az nevelte, hogy deákul tudtunk. Ezen nyelv által lettünk ismeretesebbé a többi nemzeteknél. E nélkül most is régi homályunkba maradtunk volna. Ki beszél

⁵⁹ Napló 545. — A dűlt szedést magam emeltem ki.

⁶⁰ Napló 551. ⁶¹ Napló 553.

egész Európában magyarul a mi országunkon kívül? De itthon is, ha egyszer elfelejtjük a deák nyelvet, valamint régenten, úgy nemsokára tulajdon leveleink megértésére a papokra, vagy idegenekre szorulni fogunk.”⁶²

Végül is a latin nyelvet s ehhez fűződő kiváltságokat féltő rendek véleménye kerekedett felül s a 9. pontot kihagyták. Ez lett a sorsa a 10. és 11. pontnak is. A 10. pontnál azt az ellenvetést hozták fel, hogy nem kötelezheti a törvény azokat, akik nem értik a törvények magyar nyelvét. Hont és Zala megye azonban jegyzőkönyvbe vétette azt a nézetét, hogy mindazt, amit a magyar nyelv érdekében az országgyűlés végzett, kevésnek találják és a 10. szakasz kihagyásába nem egyeznek bele. Az elnök arra hivatkozott, hogy még Erdélyben is, ahol a közdolgok többnyire magyar nyelven folynak, a felírások és törvénycikkek deák nyelven íródnak s így a rendek ettől a szakasztól is elálltak. Ugyanígy elmaradt a magyar színházról szóló 11. szakasz is.⁶³

Az 1807. évi országgyűlésen még két ülésen került szóba a magyar nyelv ügye. A november 27-i nyolcvanegyedik ülésen a katonafogadásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor azt kérték, hogy a magyar seregeknél a levelezés az ezredestől az utolsó tisztig magyar nyelven folyjon. A horvátok ismét azt kérték, hogy ez rájuk ne vonatkozzék, amiről megnyugtatták őket s a kérdést nem vitatták tovább.⁶⁴ A december 14-i kilencvenharmadik ülésen a horvát bán magyar nyelvű beszédében a magyar nyelvet azért ellenezte a magyar ezredeknél, hogy a horvátok elől ne zárassék el a katonai pálya. Különben is lehetetlennek tartja a kétnyelvű hadsereget. A nádorispán erre azt felelte, hogy ez valóban a katonai alkotmánnyal ellentétben áll, de remény van arra, hogy Ófelsége ezt a kívánságot teljesíteni fogja.⁶⁵

Az országgyűlés november 13-án terjesztette fel a feliratot, amelyben a magyar nyelvre vonatkozó 86. számú sérelem a 62. sorszámot kapta. A felterjesztést a magyar kancellária elutasító véleményével együtt⁶⁶ december 1-én tárgyalta az államtanács és egyhangúan elfogadta a kancellária álláspontját a magyar nyelv további terjesztésével szemben. A király a december 7-i leiratban közölte az elutasítást, amit József nádor a december 14-i ülésen tartott beszédében azzal próbált szépíteni, hogy Ófelségének is szívéen fekszik a magyar nyelv előmozdítása. „El is fogadja a Státusoknak és RR. ezen célra törekvő dicséretes iparkodását. Azt ítéli azonban Ófelsége, hogy közelítik céljukat az ország rendei, ha elkerülnek mindeneket, amelyekből az erőltetést lehetne gyanítani, azért is a dolgot nem annyira kedveltetnék. Ófelsége már ezen országgyűlésnek vége felé lévén, amennyire mostan az ország rendleinek ez iránt tett előadásait végre nem hajthatta, mindeneket, amelyek a magyar nyelv előmozdítására szolgálhatnak, kegyelmesen el fog rendelni, hogy e szerint addig is a SS. és RR. kívánságának eleget tehessen, ameddig a legközelebb tartandó országgyűlésen bővebben lehessen az iránt értekezni.”⁶⁷

A magyar nyelv térhódításának ügye tehát 1807-ben megtört a kancellária és a király ellenállásán. A király környezete az egységes monar-

⁶² *Napló* 554. ⁶³ *Napló* 555. ⁶⁴ *Napló* 674—5. ⁶⁵ *Napló* 813—4.

⁶⁶ Szekfű: i. m. 48. sz. irat.

⁶⁷ *Napló* 801. — Szekfű: i. m. 48. sz. irat jegyzete.

chia, a magyar nemesség egy része pedig a rendi alkotmány védelmében már nemzetiségvédelmi érveket is felhozott a magyar nyelv fanatikusaival szemben.

*

Az 1808. évi országgyűlésen a rendek nem hozták elő a magyar nyelv ügyét, Nagy Pál és a magyar nemzetiség többi lelkes híve meg sem jelent. Az országgyűlés azonban két nemzeti vívmányt iktatott törvénybe. Az egyik a királynéről elnevezett katonai Ludovika-akadémiának közadakozás útján való felállításáról, a másik a Nemzeti Múzeum alapításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről szól (1808. évi VII. és VIII. tc.).

6.

Küzdelem a magyar nyelvért az 1811—12. évi országgyűlésen

Az előző országgyűlés hallgatása után az 1811—12. évi országgyűlésen a magyar nyelv körül ismét megindult a csatározás. A november 29-i huszonnyolcadik ülésen terjeszti elő az e célból kiküldött bizottság az ország „súlyait és kívánságait.”⁶⁸ A gravamenek és postulatumok 7. pontja alatt a bizottság hosszasan sorolja fel a magyar nyelven esett sérelmeket. Fájdalommal látják a rendek, hogy a magyar nyelv ügye nem halad előre, sőt e téren a hatóságok még a tételes törvényeket sem tartják be. Marczibányi István alapítványi tett a pesti egyetemen, hogy a hadi építészet magyar nyelven taníttassék, de adományát visszautasították. A helytartótanács a magyar színészársaságnak nem engedte meg, hogy a Pesten magyar alaphól épült színházban a német társasággal felváltva játsz hassék. Pedig a magyar nyelv a régi időkben általánosabb volt s a nemzet gondatlansága következtében szorult szűkebb térre. A magyar nyelv elnyomásával tulajdonképpen a nemzeti szellemet akarják elfojtani, ez ellen azonban a rendek felemelik szavukat, mert az igazi és jellegzetes nemzeti kultúra csak a nemzeti nyelv művelésével és terjesztésével érhető el.

A sérelmek után következik a követelések felsorolása. Követelik, hogy 1. a helytartótanács magyar nyelven tárgyalja az ügyeket s az ország összes törvényhatóságaihoz intézett minden rendeletét e nyelven adja ki; 2. a törvényeket magyarul szerkesszék; 3. a magyar nyelv a falusi és normális iskolákban, minden nyilvános tanintézetben és szemináriumokban rendes tantárgy legyen; 4. minden főkormányzóság és bíróság 1815. január elsejétől kezdve a magyar nyelvet használja; 5. 1812. január elsejétől számított hat év alatt minden iskolában az oktatás nyelve a magyar legyen; 6. hogy az újonnan felépített pesti színházban felváltva magyar és német színdarabokat adjanak elő; 7. a 3. és 5. §§. rendelkezései a csatolt részekbe is bevezetessenek. A 4. §-ban a főkormányzóság és bíróság részére megállapított határidőt 1822. január elsejéig meghosszabbítják.⁶⁹

⁶⁸ Felséges Első Ferentz austriai császár, magyar és cseh ország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyarország Gyűlésének Jegyzőkönyve. (Pozsonyban. Weber Simon Péter betűivel 1811. és 1812. I—III. köt. (Az idézetek az I. kötetből valók).)

⁶⁹ 1811. évi országgyűlési Irományok 127—9. — Grünwald: i. m. 487—9.

A nyelvi sérelmeket és kívánságokat a december 3-i harmincegyedik ülésen vették tárgyalás alá. Az érdemi tárgyalás megkezdése előtt az elnökök felolvasta az 1791:XVI., 1792:VII. és 1805:IV. tc.-eket, amelyek meghallgatása után Csanád vármegye követe — utasításának megfelelően — annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a magyar nyelv iránt külön felterjesztés intéztesse. Ehhez a véleményhez többen csatlakoztak s a személynök halasztó indítványa ellenére a státusok és rendek majdnem egyértelműleg a külön felterjesztés mellett foglaltak állást.⁷⁰

Az országos deputáció tervezetének felolvasása után ismét a személynök szállt szembe a javaslattal, kifejtve, hogy az abban foglalt szemrehányások elmaradhatnak, mert a magyar nyelvtörvényeket igenis végrehajtották. Az idősebb tisztviselőktől nem lehet megkívánni, hogy magyarul tanuljanak, viszont ezért állásukból sem lehet elbocsátani őket. „Arra, hogy csupa magyarok legyünk és mindenek azon a nyelven folyjanak a közdolgokra nézve, nem tíz-husz esztendő, hanem egész generáció szükséges.”⁷¹

A státusok erre azt felelték, hogy a törvényeknek ugyan nagyjából elég tétellett, de eredmény nem mutatkozik, mert hiába rendelték az iskolákba magyar tanárokat, ha nincs aki magyarul tanuljon. A közdolgok folytatására ugyan a magyar nyelvet bevezették némely helyen, de a legmagyarabb vármegyék az ország közepén is deákul viszik a protokollumokat. A helytartótanács kapva kap az alkalmon, hogy a deák nyelvet megerősítse, tagjai között magyar alig található. A tisztségek betöltésének a német nyelvhez való kötéséről szóló rendeletet szigorúan megtartják, de azt az újabb törvényt nem alkalmazzák, mely szerint magyarokat is fel kell venni tisztségekbe. A rendek világosan megmondják, hogy nem az idegeneket akarják megmagyarosítani, hanem magát a magyarságot. „Világos, hogy a magyar nyelv ellen nagy az igyekezet, ugyan azért semmi eszköz, noha erőszakosnak látszik, nem erős; azért kényszerítéssel is végre kell vinni, mert *nem idegen nemzet akar magyarrá lenni, hanem maga a magyar elmellőzni kívánja a nyelvet; nincsen panasz a végrehajtó hatalom ellen, hanem maga a nemzet ellen; sok főembereink nem tudnak magyarul és magzataikat magyaroknak nem nevelik; de okuk sincs ami a taníttatásra indítsa...*”⁷² Csanád vármegye követe azt is szövegezte, hogy a magyar ezredeknél a magyarok emeltessenek tisztségekbe, a személynök azonban ennek mellőzését kérte.

A gravameneknek Marcibányi István alapítványára vonatkozó pontjánál a személynök kételkedését fejezte ki az ott említett tényállás iránt. Trecsén vármegye követe, az elhunyt Marcibányi István testvére azonban megerősítette a felirattervezetben foglaltakat, sőt hozzátette, hogy az elhunyt a szükséges könyvek magyarra fordítását is vállalta volna, de ajánlatát így sem fogadták el.⁷³

Annál a szakasznál, mely szerint a megyékben a főispánok nyomására ismét latinul vezetik a jegyzőkönyveket, a személynök javaslatára ki-

⁷⁰ Napló 335.

⁷¹ Napló 336—7.

⁷² Napló 337—8. — Az idézet egy részét magam szedtettem dűlten.

⁷³ Napló 339—40.

hagyták a főispánokra nézve sértő kitétel. De a személynök akarata ellenére felvették a feliratba Szabolcs vármegye követének javaslatára azt a megállapítást, hogy a magyar nyelv a közügyek intézésére alkalmas.⁷¹ A színjatszó társaságra vonatkozó résznél az elnök azt az ellenvetést tette, hogy nem kívánható a német társulattól kelléktárának a magyar színészek részére való átadása. Pest vármegye követe azonban rámutatott arra, hogy a magyar társulatnak is van kelléktára s ennek ellenére sem engedik játszani, amire a rendek a szakasz megtartása mellett döntöttek.⁷² Az utolsó szakaszból a személynök kívánságára kihagyták a magyarság elkorcsosodására vonatkozó kitétel.

A bizottság a felirat tervezetében a történelmet is felhozta álláspontja alátámasztására és hivatkozott I. Ferdinándnak arra az ígéretére, hogy a magyar nyelvet meg fogja tartani és elő fogja mozdítani. Heves vármegye követe több régi törvényre való utalást javasolt, amelyek a nyelvi és nemzeti öntudat mellett tesznek tanúbizonyságot. A következő, december 4-i ülésen újabb részleteket olvastak fel I. Ferdinánd és Zápolya János leveleiből a magyar nyelv megtartására vonatkozóan és elhatározták, hogy a levelek a jegyzőkönyvben kitérnek és a feliratban is említést tesznek róluk.⁷³

A gravamenek letárgyalása után a postulatumokra került sor. Már az első cikknél a személynök kijelentette, hogy a helytartótanács nem vezetheti be máriól-holnapra a magyar nyelvet, hanem határidőt kell erre a célra megállapítani. A státusok és rendek erre azt válaszolták, hogy II. József is így vezette be a német nyelvet. A magyar nyelvet azonnal be kell vezetni a közdolgok folytatásába, „mert csak a nemzeti nyelv megtartásával és béhozásával formáztatik a nemzeti karakter, nevededik a hazához vonzó szeretet, elevenítettik a régi nemzeti szokás és erkölcs...“ E nagy cél mellett eltörpül azoknak a tisztviselőknek az érdeke, akik a nyelvmozgalom megindulása óta eltelt húsz év alatt sem tanultak meg magyarul. „Nincs is abban semmi igazságtalanság, amidőn a magyar saját nemzeti nyelvére szoríttatik...“ Voltak, akik azt kérték, hogy a vármegyék mind magyar nyelven vigyék dolgaikat.⁷⁴

Ezután az egyes vármegyék követei fejtették ki nézeteiket. Trencsén követe elmondja, hogy e vegyes lakosságú vármegyében mindent elkövettek a magyar nyelv bevezetése érdekében. A lakosság azonban a magyar nyelvet általában nem tudja s ezért javasolja, hogy politikus dolgok folytattassanak egy bizonyos idő múlva magyarul, a törvényes dolgok azonban maradjanak latinul, a közönséges dolgoknak magyar nyelven leendő folytatására pedig hosszabb időt kell adni.⁷⁵ Árva és Szepes vármegye, valamint Lőcse város követeinek hasonló értelemben történt felszólalása⁷⁶ után a személynök sietett leszögezni, hogy a magyar nyelv azonnali bevezetése gyakorlatilag keresztülvihetetlen. „Ne erőltessük a dolgot, — úgymond, — mert ezzel nemhogy nemzeti nyelvünket elősegélelrénk, hanem sok hazafiakat éppen ezáltal a nyelvnek gyakorlásától elidegenítünk: lassú eszközöket kell választani, amelyek a nyelvhez való szeretetet gerjesszék azokban is, akik még eddig azt elegendőképpen meg

⁷⁴ Napló 340—2. ⁷⁵ Napló 342. ⁷⁶ Napló 349.

⁷⁷ Napló 351. ⁷⁸ Napló 352—3. ⁷⁹ Napló 353—4.

nem tanulhatták, — meg kell gondolni, hogy országunk nem olyan, mint más ország, mert ez többféle nemzetből van összeszerkesztetve és többféle nyelven beszélnek lakosai...⁸⁰ A személynök felfogásában Magyarország *közjogi egység*, amely több száz éven át fenn tudott állani, noha a közdolgokat latinul intézték s a nemzetiségi egyéniség tudata teljesen kiveszni látszott az ország akkori vezető-személyiségeiből.

A vita további során a legkülönbözőbb ötletek merültek fel. Szepes vármegye kövele megjegyezte, hogy nem jó II. József példájára hivatkozni, mert a magyar nyelvet erőszaktól mentesen kell bevezetni, nehogy amikor gyarapítani akarják, megrontsák.⁸¹ Mások javasolták, hogy a magyar regimentekben csak olyan lehessen tiszt, aki magyarul tud; a kamerális hivatalokban is ilyeneket alkalmazzanak; a technikus terminusokat külön országgyűlési bizottság fordítsa magyarra; a helytartótanácsba és a magyar vármegyékbe vezessék be azonnal, a vegyeslakosságú vármegyékbe pedig egy idő múlva a magyar nyelvet. A személynök e javaslatok ellen foglalt állást. A többség végül is úgy határozott, hogy a cikk maradjon úgy, amint azt az országos deputáció szövegezte: csak a végéhez adassék hozzá, hogy a törvényhatóságok hivatalos levelezésüket és jegyzőkönyveiket magyar nyelven tartoznak vezetni.⁸²

A törvények magyar nyelven való szerkesztéséről szóló 2. pontnál némelyeknek a státusok közül az volt a megjegyzésük, hogy a regnikoláris deputáció elhagyta az országnak azt a kívánságát, mely szerint ha a törvény szövegére vonatkozóan kétely támadna, a magyar nyelvű szöveg az irányadó; mások a főrendekhez való felírás magyar nyelvre mellett törték lándzsát, ismét mások instrukciójukhoz képest a törvénykönyv magyarra való lefordítását sürgették.⁸³ Az elnök erre azt felelte, hogy ha Ófelsége hozzájárulna ahhoz, hogy a törvénycikkek magyarul is írássanak, akkor is annak a szövegnek kellene eredetinek lennie, amelyiket a törvényhozó hatalomnak mindkét része helybenhagy, tehát a latinnak; az üzenetek nyelvének megváltoztatása most nem időszerű; a törvénykönyv magyarra fordítása pedig igen nagy munka.⁸⁴ Maradt tehát minden a régi ben.

A 3. pont, mely a magyar nyelvnek az iskolákba való bevezetését tárgyalta, ismét hosszú vitát idézett fel. Némelyek azt állították, hogy a megfelelő oktatók hiánya miatt nem terjed a magyar nyelv, s ezért kívánták, hogy törvény által köteleztessenek az uraságok a törvényhatóságoknak ez ügyben kiadandó és az urasági oktatók jobb ellátására irányuló rendeleteinek betartására. A személynök most a Hármaskönyvet vonultatta fel a magyar nyelv ellen s azt mondta, hogy annak sérelme nélkül nem lehetne a más erszényére törvényt hozni. A rendeknek azonban ez csak olaj volt a tüzre, s most már arra követeltek törvényt, hogy az uraságok idegen tiszteket ne hozhassanak be az uradalmakba és rendelkezéseiket ne adhassák ki idegen nyelven alattvalóiknak.⁸⁵

Fontos javaslat volt az is, hogy a lelkészek tanuljanak meg magyarul s ahol híveiknek csak egy része tud magyarul, ott is azokat magyar

⁸⁰ Napló 355—6. ⁸¹ Napló 356—7. ⁸² Napló 358.

⁸³ Napló 358—9. ⁸⁴ Napló 359. ⁸⁵ Napló 360—1

nyelven pásztorolják. A magyar nyelvet be kell vinni a szemináriumokba és papi beneficiumhoz csak az juthasson, aki magyarul tud. A papi rend erre azt válaszolta, hogy a kispapoknak a többi tantárgyak mellett nincs idejük magyarul tanulni, különben is különös volna egy tót egyházközség papi állását be nem tölteni azért, mert nincs olyan lelkész, aki a tót mellett magyarul is tud. A statusok azonban kitarítottak javaslatuk mellett s rámutattak arra, hogy vegyeslakosságú községek töltődtek el azért, mert nem volt lelkészük, aki magyarul tudott volna.⁸⁷

Az elnök ezúttal is megvédte az idegen gazdatiszteket tartó urakat és a magyarul nem tudó papokat s javasolta, hogy ne változtassanak a szövegen. A vita most az egyesült és nem egyesült ó-hitűek magyar nyelvre tanítása felett folyt tovább, amire Krassó megye követe előadta, hogy a nem egyesült oláh nemzet papjait a szemináriumokban éppen csak hogy olvasni megtanítják, ezért ezek nem alkalmasak arra, hogy magyarul is megtanuljanak. Több halasztó és sürgető indítvány elhangzása után végül elfogadták a személynök indítványát, mely szerint külön szakaszban fogják kérni Öfelségét a nem egyesült ó-hitűek kipallérozására.⁸⁸ Meghagyták a 4. pontot is, mely a főkormányshékhöz és a bíróságokhoz a magyar nyelv bevezetését 1815. január elsejétől kezdve kéri elrendelni.

A magyar oktatás hat éven belül való bevezetéséről szóló 5. pont ellen a személynök különböző elvi és gyakorlati nehézségeket támasztott. Voltak, akik a hat év múlva esetleg elbocsátandó tanítókon sajnálkoztak, mások a tanítási nyelv osztályonkénti fokozatos bevezetését indítványozták. A következő, december 5-i ülésen a személynök ez utóbbi indítványhoz csatlakozott; ezt a bihari és pesti követek hozták javaslatba. Az esztergomi főkáptalan követe a teológiai tudományok kivételezését javasolta a magyar nyelven való tanítás alól, amire többen azt mondták, hogy a bibliát magyarra is le lehet fordítani. A többség azonban helyeselte a követ felszólalását és az 5. szakasz végére odaiktatták: „*exceptis Theologicis Studiis*.”⁸⁸ Nógrád megye követe a hat év ellen foglalt állást, amire Pest követe a debreceni kollégium példáját hozta fel, ahol két hónap alatt minden tudományok magyarul folytattattak, de Abauj vármegye követe kész volt a viszonylással: a reformátusok maguk választják tanítóikat, a pápistáknál azonban a felsőség nevezi ki őket. Szabolcs, Gömör, Somogy megye követei ragaszkodtak a határidőhöz, a többség azonban Bihar megye követének a magyar nyelv fokozatos, osztályonkénti bevezetésére irányuló javaslatát fogadta el s a 3. és 4. pontot felcserélte, az 5. pontot pedig úgy módosította, hogy a magyar nyelven való tanítás 1812-ben indul meg az alsó iskolákban és nyolc év alatt fog fokozatosan általánossá tétetni.⁸⁹

Ezután nyitotta meg a vitát a személynök „a magyar játék színről” (6. pont), előre leszögezve a maga különös álláspontját a következőkben: „Ha a magyar nyelv terjesztése által a nemzeti erőt, energiát és vitézséget akarjuk visszahozni, ezen célra a játszó színeknek alkalmas voltáról méltán kételkedik, bizonyítja ezt a régi nemzetek példái, akiknél a *theátrumok csak hanyatló s elgyengült korokban hozattattak bé.*” Békés vár-

⁸⁷ Napló 361—2

⁸⁷ Napló 365—7.

⁸⁸ Napló 379.

⁸⁹ Napló 379—83.

megye követe is fontosabbnak tartotta a játékszínnél a magyar tudós társaság felállítását, mások azonban a játékszínnel az erkölcsre, nyelvre és jóízűsre gyakorolt hasznos befolyását bizonygatták; akadt olyan is, aki ezt kétségbe vonva, nem tartotta a játékszínt elég illendő tárgynak ahhoz, hogy törvényt hozzanak róla. Mások viszont azért ragaszkodtak a felírásnak ehhez a pontjához, mert egy ízben már elutasították azt a kérést, hogy Pesten a magyar társulat a némettel felváltva játsszék, noha a pesti théâtreum a magyar városnak eladott fundusaiból épült. Ezért, ha a két játékszín nem férne meg, egyedül a magyarnak kell megmaradni. A személynök Pest város védelmére kelt, mint aki természetes, hogy annak adja el színházát, „akitől a reá költött kapitalisaitól legbizonyosabb hasznát várhatja.“ Pest követe ehhez még azt is hozzátette, hogy a német társaság azért is szükséges, mert „játékszínünk még formálva nem lévén, szükségére vagyunk annak példára, mely szerint magát tökéletesítse.“ A személynök javaslatára végül is úgy döntöttek, hogy törvény nélkül csak felírás útján kéri a németekkel való felváltva játszást, kihagyva a tervezetből azt a részt, mely szerint, ha a kérést nem teljesítik, a pesti színház a nemzeti nevet nem fogja megérdemelni, valamint azt is, hogy ha a két játékszín nem fér meg együtt, csak a magyar maradjon meg.⁹⁰ Ebből a vitából is látszik, hogy a személynök és a rendek tekintélyesebb része teljes meg nem értéssel szemlélte a magyarság nemzeti öntudatra ébredésének folyamatát, a színjátszást pedig az erkölcstelenség egyik fájának tekintette.

A 7. pontnál, mely a magyar nyelvnek a Magyarországhoz tartozó részekbe való behozatalára irányult, kiújult az azelőtti országgyűlésekből jól ismert horvát-magyar vita. A horvátországi ítélőmester kifejtette, hogy a kapcsolt részek lakosai nem ellenkeznek a státusok és rendek azon dícséretreméltó szándékával, amellyel a magyar nyelv elterjesztése által az ország különféle lakosait szorosabb kötelékkel kívánják szülőföldjükhöz kapcsolni. Azt is igazságosnak találják, hogy a kapcsolt részek főkörmányszékeibe egy idő múlva csak olyanok alkalmaztassanak, akik magyarul tudnak. „Azt mindazonáltal megkívánják azon ország részeinek rendjei, hogy kebeleikben magok dolgai iránt a deák nyelvvel való élésben, melyen mind sarkalatos törvényeik, mind egyéb privilégiumaik írva vannak és mellyel eleitől fogva állandóan éltek, háborítatlan meghagyattassanak.“ Ezt kívánja a részek és a korona közötti szövetség szentsége s a koronától elszakadt részeket is végleg elidegenítenék a magyar nyelv erős szaks terjesztésével. Dalmácia, Horvát- és Tótország épen úgy ragaszkodik jogaihoz, mint Magyarország s ezért kéri, hogy az Ófelsége által is jóváhagyott statutum értelmében hagyják meg háborítatlanul a részek lakosait a deák nyelvvel való élésben.⁹¹

Ez a mérsékelt beszéd meggyőzte a személynököt, a státusokat és a rendeket. Pest vármegye követe még hozzátette, hogy a magyarok nem akarják a horvát nyelvet elnyomni, hanem csak a latint akarják kiküszöbölni, amit a horvátoknak éppen úgy tanulniuk kell, mint a magyart; a külön statutum pedig, mely a deák nyelvet írja elő, nem véd meg a

⁹⁰ Napló 384—8 ⁹¹ Napló 388—91.

nála erősebb törvénnyel szemben. Az első horvátországi követ erre azt felelte, hogy ha törvényt is hoznának, az csak a jövőre vonatkoznék, a horvát statútumot azonban Öfelsége jóváhagyta, s így annak kötelező ereje van. A horvátoknak nincs kifogásuk a magyar nyelv ellen, aminek a bizonyítására felolvasta Horvátország közgyűlésének végzését, amelyben a horvátok is a magyar nyelv tanulásának előmozdítása mellett foglaltak állást, Pozsony, Bars és Árva megye is a magyar nyelv erőszakolása ellen nyilatkozott, csak Gömör megye követe tartotta szükségesnek azt is felhozni, hogy Horvátország, mely egy megyénél is kisebb, nem gördíthet akadályt a nemzet igyekezeté elé, a három szlavón megye pedig mindig Magyarországhoz tartozott. Amire Horvátország második követe válaszolt, fájdalomán adván kifejezést, hogy a legutóbbi háború alkalmával elszenvedett veszteséget ismét a horvátok szemére vetik. A szlavóniai megyék pedig a horvát bán alá tartoznak — úgymond —, amiről az országgyűlés előtt már esett szó. Valamint a nyelvek különbözősége a Magyarország és a részek közötti egységet sohasem gyengítette, úgy a nyelv egyenlősége sem növelheti azt. A személynök a státusok és a rendek akaratát fejezte ki, amikor kijelentette, hogy „valamint Erdélyországban noha három nemzet vagyon, mely rész szerint különféle nyelvvvel, sőt némely különös jussokkal is bír, mégis sarkalatos Constitutióval él s tökéletes egységben eszközli a közboldogságot, úgy Horvátországnak más nyelven való szó-lása sem eddig nem akadályozhatta, sem ezután akadályozni nem fogja a szoros egységet s a köz tárgyra való atyafiságos törekvést.”⁹² A 6. pont a felirathból kimaradt.

Miután a főrendek is letárgyalták a felirat-tervezetet, véleményüket az országbíró ítélőmestere által megizenték a státusoknak és rendeknek, akik azt december 10-i harminchatodik ülésükön vették tárgyalás alá. A főrendek kevés módosítással elfogadták a tervezetet, az alsó tábla csak a lényegesebben módosított 2., 4. és 5. pontot vette újabb tárgyalás alá. A 2. pontnál a főrendek azt kívánták, hogy a két nyelven írandó törvények közül a latin legyen az eredeti. Ezt a javaslatot a személynök is támogatta s hozzá csatlakozott Heves vármegye követe is. Az ellenvéleményen levők azzal érveltek, hogy a törvényeknek azon a nyelven kell megjelenniök, amelyet a nép is megért. Ami az uralkodót illeti, ő is tud magyarul, s ha tökéletesen nem is tudna, ezúton kívánják őt a magyar nyelv megtanulására bírni. Ha azonban ezt nem fogadnák el, akkor legyen mind a két szöveg eredeti. A személynök erre azt felelte, hogy az országban nagyobb azoknak száma, akik nem értenek magyarul s a latin nyelv országosabb a magyarnál. A fejedelmi ház nem tud tökéletesen magyarul, a törvények pedig az országot és a fejedelmet egyaránt érintik. Két eredeti szöveg nem lehetséges. Végül is a többség elfogadta a főrendek javaslatát és a második pont végéhez hozzáfűzték: „*et textus latinus pro originali habetur.*”⁹³

A 4. pontnál, mely a magyar nyelv ismeretét a lelkipásztoroknál is a jövőre megkívánja, a főrendek annak betoldását kérték: „*in quantum necessitas curae animarum admittit.*” Az esztergomi főkáptalan követe

ezt úgy magyarázta, hogy ez csak a jelenre vonatkozik, mert a jövőben minden lelkipásztorságra menendő papnak tudnia kell magyarul: most azonban ha tót vagy német községbe csak magyarul tudó papot szabad küldeni, félős, nehogy ezek a községek lelkipásztor nélkül maradjanak. A státusok és rendek nagyobb része nem akarta elfogadni a főrendek javaslatát, mert a lelkipásztoroknak van a legnagyobb befolyásuk a nép szívére s belőlük lesznek a püspökök, akiktől a törvény úgyszólván megkívánja, hogy tudjanak magyarul. Szabolcs vármegye követe hároméves határidőt hozott javaslatba; ezt a személynök a státusok és rendek hozzájárulásával nyolc évre tolt ki, úgy mint a tanítóknál, aminek következtében a következő szavakat toldották be az új negyedik szakaszba: „*evolutis a cursu scholastico futuri anni 1812. octo annis.*”⁹⁴

Az 5. pontnál a főrendek a magyarul tanítandó tudományok sorából kivételnél kívánták a logikát, etikát és metafizikát. Az esztergomi káptalan követe ezt azzal támasztotta alá, hogy e tudományok szorosan összefüggnek a teológiával, amelyet úgyszólván latinul fognak tanítani. Az ellenvéleményen levők azzal érveltek, hogy e tudományok a világiak számára is szükségesek s ezért legalább a világi főiskolákon magyarul kell tanítani őket. Az elnök arra hivatkozott, hogy a bécsi egyetemen is a főbb tudományok deák nyelven taníttatnak s a többség elfogadta a főrendek javaslatát, aminek következtében a következő kiigazítást vették fel az ötödik pontba: „*exceptis inter studia altiora Logica videlicet, Ethika, et Metaphisica, nec non Theologicis studiis.*”⁹⁵

A főrendek válaszüzenete a december 11-i harminchetedik ülésen került tárgyalásra. A főrendek kitarítottak a papok magyar tanulásánál eszközölt módosításuk mellett, de a státusok és rendek sem engedtek a nyolcéves határidőből, mert aki ennyi idő alatt nem tanul meg magyarul, „az vagy gyáva elméjű, vagy hazájának ezen fáradtságot szentelni nem akarja; egyik esetben sem érdemel tehát tekintetet.”⁹⁶ Végül a december 18-i ülésen vették tárgyalás alá a főrendek újabb üzenetét, amelynek lényegesen enyhített szövegét az alsó tábla is elfogadta. Ez így szól: „*exceptis extraordinariis necessitatis casibus, qui provisionem curae animarum impederent.*”⁹⁷ Végül a december 18-i ülésen a státusok és rendek elhatározták, hogy a magyar nyelvi sérelmet külön terjesztik fel, amihez újabb üzenetváltás után a főrendek is hozzájárultak. Az előszót e felterjesztéshez Szabolcs vármegye követe írta.⁹⁸

Az országgyűlés december 19-i negyvenedik ülésén az országbíró ítélőmestere felolvasta deák és nemzeti nyelven a felterjesztést.⁹⁹ A királyi válasz csak az 1812. április 28-án tartott száznegyedik elegyes ülésre érkezett meg.¹⁰⁰ A Petkovich Lajos referens által készített válasz, amelyen a magyar főhatóságok, főurak és főméltóságok hatása érzett, elutasító volt. Az indokolás ugyanaz, mint 1807-ben: az eddig hozott törvények a magyar nyelv kiművelésére és terjesztésére elégségesek lévén, új törvények

⁹⁴ Napló 426—8 ⁹⁵ Napló 428—30. ⁹⁶ Napló 442.

⁹⁷ Napló 471—2. ⁹⁸ Napló 488—9.

⁹⁹ Irományok 33. sz. 154—8. — Szekfü: i. m. 55. sz. irat.

¹⁰⁰ Napló 1432.

alkotásának szüksége nem forog fenn.¹⁰¹ A rendek Vay József indítványára jegyzőkönyvben fejezték ki elkeseredésüket és azt a reményüket, hogy a vármegyék saját hatáskörükben fogják megvalósítani azt, amit a király megtagad. A király válaszképpen megtiltotta a diarium kinyomatását, amit ugyan nem hajtottak végre, de a magyar nyelv ügye a király és a rendek közti meghasonlás folytán Széchenyi fellépéséig nem került ismét napirendre.¹⁰²

*

Az 1790—1825-ig terjedő kor mintegy bevezetését képezte a tulajdonképeni magyar reformkornak — állapítottuk meg tanulmányunk kezdetén. A magyar nyelv bevezetéséért folytatott országgyűlési küzdelmekből az is nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a harcok szívesen kapcsolódnak a Széchenyitől felkarolt reformmozgalomhoz. Az újabb magyar történetírásban mindinkább utat tör az a felfogás, hogy az 1790-től 1848-ig tartó időszak a nemzet szellemi és gazdasági életének javítását célzó eszmék és törekvések szempontjából voltaképpen egy korszakot alkot, tehát a reformkorszak tágabb értelemben nem Széchenyinek 1825-i fellépésével indul meg, hanem az 1790—91-i országgyűléssel.¹⁰³ A nyelvharcol országgyűlési története is ezt az álláspontot igazolja. A magyar államnyelv bevezetésének gondolata II. József visszavonó rendelete után ölt határozott formát s a konzervatív főnemesek, a horvát követek és főként a bécsi udvar ellenállását az 1790 és 1825 közötti országgyűlések törik meg. A magyar nyelvhasználati jog szempontjából annál kevésbé számíthatjuk 1825-től a reformok megindulását, mivel az 1825—27. évi országgyűlésen nem is jött nyelvtörvény létre s Széchenyi fellépése után az 1830:VIII. tc. volt az első magyar nyelvtörvény. A magyar nyelv az 1844:II. tc.-kel válik teljesjogú államnyelvvé s az ehhez vezető politikai és szellemi mozgalmat az 1791:XVI tc. indította el. A szűkebb értelemben vett reformkorszak nyelvtörvényei, az 1830:VIII., 1836:III., 1840:VI. és 1844:II. tc., amelyekben a magyar államnyelv kiteljesedik, mind az 1791:XVI., 1792:VII. és 1885:IV. tc.-eken épülnek fel, őket fejlesztik logikusan tovább. A különbség a két időszak között legfeljebb abban áll, hogy amíg 1825-től a nemesek hosszú és névtelen sora küzdött a magyar nyelvért és nemzetiségért, addig 1825 után a nemzet nagy államférfiai és írói veszik át és viszik sikerre a magyar államnyelv ügyét. A nyelvi harcok első és küzdelmesebb fejezete tehát méltán megérdemli, hogy a magyar reformkorszakhoz számítson.

¹⁰¹ *Irományok* 469. ¹⁰² Szekfü: i. m. 83—4. ¹⁰³ Kornis: i. m. 174.